

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Pavlína Josisová

Wittgenstein, etika a etické vyjádření

Wittgenstein, Ethics, and Ethical Expression

V Praze roku 2012

Vedoucí práce: doc. PhDr. Vojtěch Kolman Ph.D.

Poděkování

Mé vřelé díky patří obzvláště vedoucímu práce Vojtěchu Kolmanovi, který mi s obdivuhodnou trpělivostí pomáhal a byl vždy připraven zodpovědět mé dotazy a rozptýlit pochybnosti. Dále děkuji kolegyni a přítelkyni Zuzaně Fořtové, jejíž ochota se mnou opakovaně diskutovat nad problémy v této práci řešenými mi dodala energii k jejímu dokončení.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 13.8.2012

.....

Pavčina Josiová

Abstrakt

Práce se zabývá zkoumáním pojetí etiky a možností etického vyjádření u raného Wittgensteina a na pomoc si bere jeho text *Tractatus logico-philosophicus*.

Po zhodnocení dosavadních proudů sekundární literatury se věnuje interpretaci textu *Tractatu*. Ukazuje věty etiky jako nesmyslné a nepřiznává jim žádnou vypovídací hodnotu. Přestáváme si tak klást nárok na jejich pochopení a místo toho se pokoušíme pochopit záměr jejich autora a s ním i jeho samotného.

Usuzujeme, že etické vyjádření pomocí jazyka možné není, což však neznamená, že není možné etické vyjádření. To je naopak nutné, jelikož k němu samovolně dochází u každého z nás, a my jsme tak nuceni hledat jinou možnost tohoto vyjádření. Z důvodu praktického charakteru etiky ji hledáme a snad i nalézáme v oblasti jednání – avšak nikoliv v jednotlivých aktech, ale v celkovém životním postoji.

Klíčová slova

Wittgenstein, etika, metaetika, analytická filosofie, nesmysl

Abstract

The main focal point of this work is the grasping of ethics and of the possibility of ethical expression in early Wittgenstein and uses his text *Tractatus logico-philosophicus* to help its cause.

After the evaluation of existing trends in secondary literature it focuses on the interpretation of the text of *Tractatus*. It shows the ethical propositions as nonsensical and does not give them any predicative value. Therefore we stop focusing on understanding them and rather try to understand the intention of their author and with that the author himself.

We assume that ethical expression is not possible using language which however does not mean that ethical expression is not possible at all. On the contrary it is necessary as an ethical expression occurs in every one of us therefore we are forced to find another possibility of this expression. Because of the practical character of ethics we search and maybe even find it in the area of acts, not in the individual acts, but rather in the total attitude to life.

Keywords

Wittgenstein, ethics, metaethics, analytic philosophy, nonsense

Seznam zkratk

TLP *Tractatus logico-philosophicus*

Obsah

Úvod.....	8
1. Záměr <i>Tractatu</i>	10
1.1 Klíč ke čtení a tradiční interpretace.....	10
1.2 Předmluva <i>Tractatu</i>	26
1.3 Relevantní pasáže <i>Tractatu</i>	30
2. Věty etiky a etické vyjádření.....	35
2.1 Ukazování nevyslovitelného.....	35
2.2 Nesmyslné a smysluprázdňé.....	40
2.3 Věty etiky.....	47
2.4 Možnost etického vyjádření.....	53
Závěr.....	58
Seznam použité literatury.....	59

Úvod

Tato práce se pokusí odkrýt Wittgensteinovo pojetí etiky jako nevyslovitelné oblasti lidského života. Bude se zabývat pouze jeho raným obdobím, v jehož rámci vznikl jeho přelomový text *Tractatus logico-philosophicus*.¹

Bylo to právě toto dílo, které mělo obrovský dopad snad ve všech oblastech dění kulturního světa. Kromě bohaté filosofické ale i jiné odborné literatury vznikající jako reakce na jeho dílo vyšlo několik jeho životopisů, mezi nimi velmi ceněný a zřejmě nejznámější biografie Raye Monka.² Nejde však pouze o publikace odborného rázu, ale i o literaturu krásnou³ nebo dokonce o básnické sbírky.⁴ Asi nejznámější snímek věnovaný Wittgensteinovi s prostým názvem *Wittgenstein* z roku 1993 bývá i díky své minimalistické scéně s oblibou převáděn na divadelní prkna a dává tak vzniknout nesčetným variacím na toto téma. Vedle toho se některé obzvláště populární Wittgensteinovy citace⁵ dostávají i do ryze spotřebního prostředí, vedle narážek v různých seriálech je můžeme společně s Wittgensteinovou podobou běžně vidět na ulici na různých letáčcích, tričkách, hrnečcích nebo i ve formě internetových virálních obrázků. Do popředí se tak ve všeobecném povědomí dostávají hlavně fráze stále dokola variující větu

*O čem se nedá mluvit, o tom se musí mlčet.*⁶

I pro nás je tato věta asi nejzásadnějším bodem, kolem kterého se bude točit celé naše zkoumání, ale

¹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*, London: Routledge and Kegan Paul, 1961. Právě jím se budeme v následujícím textu zabývat. Do Wittgensteinova raného období spadají ještě jeho deníky z let 1914-1916 (WITTGENSTEIN, Ludwig. *Notebooks 1914 – 1916*, Oxford: Basil Blackwell, 1961,) a WITTGENSTEIN, Ludwig. *Lecture on ethics*, v *The Philosophical Review* 74, Vol 1, 1965. Ačkoliv jsou tyto texty zajímavé i pro nás z hlediska jejich možného využití v rámci našich zkoumání, zabývat se jimi nebudeme. V této práci nechci mapovat Wittgensteinovo rané období, ale spíše ukázat jeho přístup k tomu, co se mu zdá jako to doopravdy důležité, tedy k etice, na příkladu jeho *Tractatu*.

² MONK, Ray. *The Duty of Genius*, London: Vintage, 1991.

³ Ze záplavy různých knih vybírám několik současných přímo se věnujících ranému Wittgensteinovi:

SHAINDLIN, Peter. *Citizen Steele*, London: Edge Images Ltd, 2011.

MARKSON, David. *Wittgenstein's Mistress*, London: Dalkey Archive Pr., 2006.

DUFFY, Bruce. *The world as I Found It*, New York: NYRB Classics, 2010.

BERNHARD, Thomas. *Wittgenstein's Nephew*, London: Vintage Classics, 2009.

⁴ HARRY, J.S. *Not Finding Wittgenstein: Peter Henry Lepus Poems*, Northumberland: Bloodaxe Books Ltd, 2012.

PORTER, Peter. *Wittgenstein's Dream*, v *Collected Poems* Vol 2, 1984-1999, Oxford University Press, 1999.

⁵ Zejména různé narážky na větu TLP 7 „O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet.“

⁶ TLP 7.

my se na rozdíl od jejího běžného vulgárního chápání vydáme dál a pokusíme se proniknout až k tomu, co za ní stojí. Neznamená to, že se budeme pokoušet mluvit o tom, o čem se musí mlčet – nevyslovitelné se již ze své podstaty vyslovit nedá a my nebudeme plýtvat silami na to, abychom to potvrzovali dalšími neúspěchy. My si položíme otázku po důvodech této nevyslovitelnosti. Zeptáme se, proč musíme mlčet o tom, o čem nemůžeme mluvit. Odpověď na tuto otázku budeme zjišťovat u samotného autora textu tak, že prozkoumáme jeho řádky a pokusíme se jim porozumět. Ať se nám to povede nebo ne, zjistíme, že z oblasti nevyslovitelného je mu nejdražší oblast etická a právě v ní spatřuje to, co je opravdu důležité. Této oblasti se pak budeme věnovat a pokusíme se objasnit, proč je právě ona nevyslovitelná a proč je z Wittgensteinova pohledu natolik důležitá.

Při tomto zkoumání budeme stále znovu a znovu narážet na stejný problém: Snažíme se pojednat o etice, aniž bychom o ní doopravdy mluvili, a čteme řádky, které by se k ní měly vztahovat, přičemž si však vzápětí uvědomujeme, že samy sebe popírají. Nutně se tak musíme pustit do projektu, v němž se budeme pokoušet zejména o pochopení Wittgensteinova záměru při psaní *Tractatu* a dalších vyjádření, která by mohla být pokládána za věty etiky, tedy o pochopení samotného Wittgensteina. K tomu by nám mohly pomoci různí autoři sekundární literatury, jejichž studium pro nás však bude jen úvodem ke studiu textu samotného *Tractatu*, zejména jeho úvodu a závěrečných pasáží.

1. Záměr *Tractatu*

1.1 Klíč ke čtení a tradiční interpretace

Proč budeme číst *Tractatus* tak, jak ho budeme číst? Náš přístup k němu totiž není vůbec tak samozřejmý, jak se může na první pohled zdát. Dokazuje to pestrá paleta množství přístupů různých interpretů a komentátorů, pro které je celý *Tractatus* i osoba samotného Wittgensteina evidentně velmi přitažlivým a nikdy nevysychajícím zdrojem inspirace k vlastní tvorbě. V záplavě odborných článků i rozsáhlejších publikací se můžeme setkat s různým pojetím rozpačité nejednotnosti přístupů interpretů *Tractatu* k jeho vlastnímu záměru, přičemž tato pojetí většinou předznamenávají přístup příslušných autorů a ostatní interprety dělí svým vlastním pravítkem, kdy zpravidla již co do přístupu vyprofilovaný autor porovnává přístupy ostatních interpretů se svým vlastním. To však předpokládá alespoň společný způsob náhledu - když totiž autoři tuto půdu nesdílí, jakékoli porovnávání může být vzdáno předem. Takto jsou na rozdíl od klasické anglosaské komentátorské základny zásadně odlišní někteří francouzští interpreti. Anglosaským slovníkem by se o nich dalo říci, že kladou důraz na mystické vyznění *Tractatu*, což je však vystihne asi tak, jako kdyby se o anglicky píšících interpretech řeklo, že *Tractatus* zkoumají analyticky. Touto větví wittgensteinovské⁷ literatury, a to jak umělecké, kdy je pouze zmiňován pro dokreslení vlastních myšlenek, tak odborné, v níž se však v roli hlavního tématu také neobjevuje příliš často, se zde zabývat nebudeme a nadále budeme brát v potaz pouze tradici anglosaskou.⁸

Tendence v interpretaci záměru *Tractatu* zdaleka není, jak již zaznělo, jednotná. Interpreti se pohybují v široké škále od přísného držení se textu a odmítání jakýchkoli dalších domýšlení, až po divoké konstrukce mající základy na neznámých místech a často Wittgensteinem proslovená slova až bojkotující. Vzhledem k charakteru interpretovaného textu je velmi obtížné držet se umírněně u středu, je to dokonce snad až nemožné, jelikož bychom potřebovali znát ten správný střed, který ovšem neznáme a znát nemůžeme. Alespoň z jedné strany ho totiž nejsme schopni odměřit. Naopak není příliš těžké sklouznout k jednomu z interpretačních extrémů. Zoufalá potřeba jakéhokoliv pevného základu nás totiž může uvrhnout v křečovitě držení se čistě jasných, explicitně proslovených slov a jejich imanentního obsahu, zatímco děs přicházející s uvědoměním si jejich tragické nedostatečnosti při touze vyjádřit vše to, co bychom vyjádřit chtěli a co se zde Wittgenstein

⁷ Překlad již vžitého výrazu *wittgenstenienne*, pro nějž budeme marně hledat ekvivalent v anglosaské tradici. Může nám volně napovědět, jak francouzští autoři k dílu a jeho autorovi přistupují.

⁸ Uvádím tedy pouze základní autory odborně publikující k tématu Wittgensteinova pojetí etiky: Francoise Fonteneau, Jacques Bouveresse. Francouzsky píšící kanadské autory, řadím dle přístupu francouzským interpretačním stylem zpravidla neovlivněného k tradici anglosaské.

možná vyjádřit pokouší, nás nutí pokoušet se s ním. Pokoušet se, ač častokrát nemusíme vědět proč, jak a natož o co.

Nejsme sami, řada interpretů se takto pokouší. A trochu kratší řada interpretů se pokouší tyto interprety škatulkovat do různých skupin dle toho, jak k *Tractatu* přistupují. Jelikož můžeme u nejznámějších autorů sekundárních textů k *Tractatu* nalézt podivuhodně mnoho různých dělení,⁹ v kterých se vždy zrcadlí, jak již bylo řečeno, jejich vlastní, často osobitý přístup k interpretovanému dílu, všechny je shrnout v dělení jedno a přitom se vyhnout tomu, abych do něj v této chvíli jakýmkoli způsobem promítala pozici vlastní, je úkol poměrně nelehký. Nezbývá nám tedy než postupně určit několik kritérií, podle kterých je možno přístupy interpretů dělit, a z těchto kritérií pak odvodit ne jedno společné dělení, nýbrž příslušný počet.

Navrhuji tedy určit několik základních kritérií, přičemž každé z nich pro nás vydělí vždy dva proti sobě stojící interpretační přístupy. Tímto se můžeme alespoň částečně vyhnout hrubším zjednodušováním, která s sebou však nakonec nese každé dělení, a to i to naše. Předem chci upozornit na to, že následným dělením zřejmě nepostihnu všechny existující, a natož všechny možné přístupy k interpretaci smyslu, hlavní myšlenky, poslání, významu, ... *Tractatu*, jelikož s každou aplikací kritéria dostaneme nejen ony dvě hlavní skupiny, ale také hromadu přístupů tím kterým kritériem nedotčených. Rovněž si nekladu za cíl postihnout úplně všechny interprety tak, že by se každý z nich mohl zařadit alespoň do jedné z několika vymezených skupin, ovšem pokud neberu v úvahu existenci nějaké lišácké skupiny sdružující všechny *ostatní*. Vlivem široké palety jejich specifických přístupů totiž nejsem schopna postihnout dokonce ani celek těch, kteří jsou mi známi. Velkým nebezpečím, kterému se tímto pokouším vyhnout, je dezinterpretace příslušných

⁹ Samozřejmě nebudu citovat všechny autory, ale pro zajímavost si můžeme uvést příklady dvou stylů dělení, každý z opačného konce daného spektra, přičemž každý má své nedostatky. Typicky zjednodušující přístup P. Formosy nebo J. Floyd, zohledňující pouze jedno hledisko a to navíc nedokonale ((FORMOSA, Paul. *Saying the Unsayable: Wittgenstein's Early Ethical Thought*, v *Sorites*, 19, 2007, str. 61, 70; FLOYD, Juliet. *Wittgenstein and the Inexpressible*, v *Wittgenstein and the Moral Life: Essays in Honor of Cora Diamond*, eds. C. Diamond and A. Crary, Cambridge: MIT Press, 2007, str. 177-178). Jasná většina autorů postupuje obdobně, kdy ostatní interprety dělí pouze dle vztahu ke své vlastní práci. Toto dělení by bylo zcela pochopitelné a legitimní, kdyby však nebylo bráno za dělení všeobecné a měřítko každého z nich pak stavěno jako jediné zásadní. Oproti nim uvedme komplexnější přístup Morrisův (MORRIS, Michael. *Wittgenstein and the Tractatus*, Abingdon: Routledge, 2008, str. 10), který sice opisuje mnoho různých reálně existujících interpretačních pozic, přičemž postrádá konkrétní příklady interpretů, kteří by je drželi. Absence těchto příkladů je dle mého dobrou cestou, jak se lze vyhnout nebezpečím tohoto přístupu; s takovýmto obecným dělením se totiž mnoho ztrácí z jedinečnosti jednotlivých přístupů a dochází k zjednodušení jejich myšlenkových struktur, nezřídka přímo k jejich deformaci. Považujme tedy následující dělení za čistě orientační, nevypovídající mnoho o konkrétních přístupech konkrétních interpretů, ale pokoušející se spíše naznačit různé interpretační tendence vymezující se proti jiným. Naznačí nám tři body, o kterých se živě diskutuje a která zpravidla nutí interprety postavit se proti sobě, na tu či onu stranu sporu.

konkrétních autorů, jež může být z určitých úhlů nahlížena, a to zejména vzhledem k jejich jednostrannému použití pro pomoc v tom, co nyní zajímá nás. V průběhu práce si některé, pro naši věc nejzásadnější, přístupy přiblížíme, a to spolu s podrobnějším osvětlením daných kritérií, tudíž nám toto zběžné dělení určené pouze pro naši lepší představu o možnostech různých přístupů prozatím postačí.

Ptejme se tedy po kritériích, jimiž bychom mohli interpretační přístupy rozřadit. Pokud budu zakládat na reálně publikovaných přístupech k *Tractatu* jako celku, k jeho hlavní myšlence, pak se nám naskytne kritérií hned několik:

- i. Interpretace *Tractatu* stojí a padá s ujasněním si toho, jak pojímat onen zatížený výraz *nesmysl* vyskytující se v *Tractatu*.
 - a. Jde vždy pouze o nesmysly jednoho druhu? A pokud ano, jde vždy o prachsprosté *blábolení*?¹⁰
 - b. Nebo jde o dva druhy nesmyslu, tedy onen naprostý nesmysl a vedle něj určitý osvětlující nesmysl?
- ii. Na to navazuje otázka, zda *Tractatus* obsahuje nějaké nevyslovené, možná nevyslovitelné poselství.
 - a. Máme se soustředit pouze na to, o čem se v *Tractatu* výslovně pojednává?
 - b. Nebo máme za jeho textem vidět něco hlubšího, z nějakého důvodu nevysloveného? Pokud ano, jakým způsobem nám může být toto nevyslovené zprostředkováno?
- iii. Poté se můžeme již obecněji ptát, jak je možné *Tractatus* nahlížet v kontextu celého Wittgensteinova díla.
 - a. Je celkový duch *Tractatu* v souladu s jeho dalším dílem?
 - b. Nebo se Wittgenstein svým dalším dílem oproti *Tractatu* zásadně vymezuje?

Dovysvětlení těchto problémů a jejich možných řešení se postupně ukáže v souladu s postupem našeho dalšího zkoumání, až se podíváme na text *Tractatu* samého.

Jediné, čím se dále zabývat nebudeme, je vztah *Tractatu* jako reprezentativního díla Wittgensteinova raného období k jeho období pozdnímu, reprezentovanému zejména *Filosofickými zkoumáním* (iii).¹¹ Zde ho jako kritérium zmiňujeme pouze proto, jelikož jde často ruku v ruce

¹⁰ V originálních komentářích používáno slovo *gibberish*, zvl. ve spojení *gibberish talk*. Dovoluji si ho překládat stejně jako následně slova *babble*, *babbling*, příp. *schwefeln*, a to jako *blábol*, *blábolení*.

¹¹ Wittgensteinovo dílo je tradičně děleno na rané (*earlier*) a pozdní (*later*). K jeho ranému dílu je řazen *Tractatus logico-philosophicus* (1921) a odpovídá mu i pro nás zajímavá *Přednáška o etice*, která ovšem nebyla publikována a

s určitým přístupem k dalším výše zmíněným problémům. Velmi zjednodušeně řečeno, interpreti zastávající (i.a.) často čtou *Tractatus* jako (iii.a.) a podobně pokud někdo věří, že (i.b.), tak je zpravidla přesvědčen, že (iii.b.). Tedy pokud u někoho narazíme na vymezení své pozice jako (iii.a.) nebo (iii.b.), můžeme si bez dalšího volně odvodit jeho přístup k dalším problémům. *Tradičních* interpretů Wittgensteina, kteří by se speciálně věnovali tématu etiky, není mnoho.¹² Obvykle zastávají přístup (iii.b.).¹³ Oproti tomu mnoho z moderních autorů publikujících pod nálepkou *new Wittgenstein*¹⁴ čte *Tractatus* jako duchem v zásadě shodný s pozdním Wittgensteinovým dílem (iii.a.), což však neznamená, že na otázku (ii.) odpovídají (a.). Ba naopak, jejich pozice je zpravidla (i.a.) \wedge (ii.b.). V *Tractatu* vidí zejména odmítnutí určitého způsobu filosofování, které nazývají metafyzickým, s čímž je pak dle jejich názoru příkré odmítnutí metafyziky ve *Filosofických zkoumáních* v souladu. Tímto také nechci říci, že by nezaznamenali nějaký posun či větší rozdíly mezi Wittgensteinovým raným a pozdním dílem, ale snažím se popsat náhled na jeho vývoj co do otázek (i.) a (ii.). Jejich *rezolutní*¹⁵ čtení *Tractatu* tak dává možnost popsat jejich postoj v našich kategoriích jako (i.a.) \wedge (ii.b.) \wedge (iii.a.), oproti *tradičnímu* čtení vyjádřenému zde jako (i.b.) \wedge (ii.b.) \wedge (iii.b.). Samostatnou skupinu v rámci tohoto bodu tvoří ti interpreti, kteří zastávají (ii.a.).¹⁶ Ty můžeme dle jejich pohledu zpravidla zařadit do skupin (i.a.) \wedge (ii.a.) a z hlediska jejich předmětu zájmu zároveň (iii.b.). Tímto uzavíráme otázku (iii.) a více se jí už nebudeme věnovat.

Řešení problémů (i.) a (ii.) přímo závisí zejména na interpretaci závěru *Tractatu*, jímž je mnohým interpretům mnoho naznačeno, ale pro některé čtenáře přesto není hlavním objektem jejich zájmu. Není jím ani tento závěr, ani ta oblast, která předchozí interprety zajímá na základě určitého jeho čtení. Tak kupř. Karl Popper popisuje Wittgensteinovy intence v *Tractatu* takto:

tudíž se v jeho dílo nepočítá (podobně jako jeho deníky z této doby: *Notebooks 1914-1916*). K dílu pozdnímu jsou pak řazena *Filosofická zkoumání* (WITTGENSTEIN, Ludwig, *Philosophical Investigations*, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2009) a veškeré pozdější poznámky a texty.

¹² Můžeme uvést kupř. Elizabeth Anscombe nebo Rushe Rheese.

¹³ Často mohou čerpat i z osobní zkušenosti s Wittgensteinem, který se sám oproti své pozici v *Tractatu* opakovaně vymezoval.

¹⁴ Z těchto autorů jmenujme např. Coru Diamond nebo Jamese Conanta.

¹⁵ Uvedení tohoto později již samozřejmě přijímaného termínu je neprávem prisuzováno Warrenu Goldfarbovi (kupř. Sullivanem v SULLIVAN, P. M. *On Trying to Be Resolute: A Respond to Kremer on the Tractatus*, v *European Journal of Philosophy* 10, 2002, str. 43-78), který sám píše, že ho vymyslel a jako první uvedl Thomas Rickets (GOLDFARB, Warren. *Metaphysics and Nonsense: On Cora Diamond's The Realistic Spirit*, v *Journal of Philosophical Research* 2, 1997, str. 57-73). C. Diamond se poté tento termín zalíbil, dle názoru Juliet Floyd se tak stalo zvláště díky jeho morálním konotacím (FLOYD, Juliet: *Wittgenstein and the Inexpressible* str. 217).

¹⁶ Uveďme Karla Poppera a filosofy tzv. vídeňského kroužku.

„Wittgenstein se [v *Tractatu*] pokoušel ukázat, že všechny takzvané filosofické nebo metafyzické věty vlastně nejsou věty nebo jsou to pseudo-věty: že jsou všechny nesmyslné neboli smysluprázdny.¹⁷ Všechny opravdové (neboli smysluplné) věty jsou pravdivostní funkce elementárních neboli atomických vět, které popisují „atomické fakty“, tedy fakty, jež mohou být principiálně prokázány pozorováním. ... každá opravdová věta musí být pravdivostní funkcí na pozorování založených výpovědí a musí z nich být odvoditelná. Všechny ostatní domnělé věty budou v podstatě nesmysly; budou to smysluprázdny¹⁸ pseudo-věty.“¹⁹

Z této výstižné citace je patrné, že zastává pozici (ii.a.) a *Tractatus* čte jako knihu, v níž se Wittgenstein zabýval vymežováním smysluplných vět oproti těm nesmyslným, jež jsou pseudo-věťmi, a že je pro něj toto téma hlavním bodem programu *Tractatu*. Podobně se i Rudolf Carnap věnuje výhradně tématu větné formy. Ve vyjádření *Tractatu* hledá chyby a snaží se je opravovat, ale pouze na poli větné syntaxe a toho, co věty říkají a co ukazují. Rezolutně však odmítá jakýkoli jeho mystický nebo etický dopad:

„... ukázal, že takzvané věty metafyziky a etiky jsou pseudo-věty.²⁰ ... První z těchto [Wittgensteinových] tezí zní, ... že neexistují žádné věty o formě vět; neexistuje žádná vyjádřitelná syntax. Vprotikladu k tomuto pohledu, naše konstrukce syntaxe ukázala, že může být správně formulována a že syntaktické věty existují. ... Wittgensteinova druhá negativní teze zní, že logika vědy („filosofie“) nemůže být formulována. ... Taková interpretace logiky je dozajista velmi neuspokojivá.“²¹

V díle, jež mělo být odpovědí na Wittgensteinův *Tractatus*, tak reaguje na to, co je pro něj v *Tractatu* zajímavé a v čem také vidí jeho smysl; reaguje na *Tractatus* zabývající se vztahem mezi logikou vědy, kterou nazývá filosofií, a syntaxí. Jakékoli mystické, metafyzické či etické přesahy šmahem odmítá poznámkou o pseudo-věťách a více se jimi nezabývá.

Když Elizabeth Anscombe po prezentaci struktury *Tractatu* řekne, že:

¹⁷ Zdůrazňuji pěkné použití vedle sebe stojících slov *senseless or meaningless*, která kontextuálně vykládám záměnně a tudíž *or* překládám jako *neboli*.

¹⁸ Zde, dle mého názoru bez hlubšího důvodu, užito *meaningless*.

¹⁹ MOORE, G. E. *Ludwig Wittgenstein: Philosophy, Experiment and Proof* v *British Philosophy in Mid-Century: A Cambridge Symposium*, eds. C. A. Mace, London: Allen and Unwin, 1957, str. 163-164.

²⁰ Carnap používá slovo *sentences*, ne tradičně *proposition*. Překládám jako věty v obou případech.

²¹ CARNAP, Rudolf. *The Logical Syntax of Language*, London: Routledge, 1937, str. 282-283.

„Z předchozího je dostatečně jasné, že hlavním tématem knihy je souvislost mezi jazykem nebo myšlením, a realitou. ... A nic než zobrazitelné situace nemůže být ve větech tvrzeno. Existuje vskutku hodně toho, co je nevyjádřitelné – co nesmíme zkoušet tvrdit, ale o čem musíme beze slov kontemplovat.“²²

pak při tom jistě nemyslí na to samé, na co mysleli předchozí citovaní. Vlivem nepozornosti bychom její slova mohli vyložit stejným způsobem, jako ta jejich, ale nesmíme opomenout rozdílné kontexty a to, že vidí v pozici hlavního tématu *Tractatu* vztah jazyka nebo myšlení k realitě, nesmíme interpretovat jako soustředění se pouze na distinkci mezi tím, jaké věty vyslovit lze a jaké ne, ale jako vědomí tohoto faktu a vědomí toho, že o něm kniha doopravdy pojednává. Ruku v ruce s tímto vědomím jde v případě Anscombe i fakt, že jí nejde *pouze* o to, o čem *Tractatus* výslovně pojednává, ale že se přiklání spíše k pozici (ii.b.). Rozdíl je ten, že se nezastavuje u vědomí toho, že jsou některé věty nesmyslné, ale vidí za nimi *to*, co je v nich nevyjádřitelné. Zamítá tyto věty možná s podobným odůvodněním, ale s kategoriálně odlišným vědomím.

Velmi zábavně pak vzhledem k předchozímu Wittgensteinovu pozici v *Tractatu* oproti pozitivistům vymezuje další z jeho současníků, Paul Engelmann:

„... celá generace učedníků byla schopná brát Wittgensteina za pozitivistu, jelikož ... vykresluje hranici mezi tím, o čem můžeme mluvit, a tím, o čem musíme mlčet, stejně tak, jako to dělají oni. Rozdíl je jen ten, že oni nemají o čem mlčet. Dle pozitivismu – a to je také jeho podstatou –, je to, o čem můžeme mluvit, tím, na čem v životě doopravdy záleží, zatímco Wittgenstein vášnivě věří, že to, na čem v lidském životě doopravdy záleží, je přesně tím, o čem musíme mlčet. Když pak podstupuje nesmírné útrapy, aby vymezil nedůležité, není to pobřeží toho ostrova, o jehož prozkoumání s tak úzkostlivou přesností usiluje, ale hranice oceánu.“²³

Wittgensteinovi dle mého názoru blízkým způsobem dává velmi výstižně na srozuměnou svou interpretační pozici (iii.b.) a přitom elegantně vypichuje nedostatečnost pozitivistického přístupu.

Bohužel, Wittgenstein nebyl všemi svými přáteli chápán takto bezprostředně. Při pročítání jeho korespondence na nás nejednou uhodí tísnivá atmosféra izolace, vědomí marné snahy vysvětlovat cokoli dalšího. Zklamaly ho reakce obou dvou jeho nejvlivnějších učitelů, vzorů a snad i přátel: Bertranda Russella a Gottloba Frega.

Velká očekávání provázela odeslání rukopisu *Tractatu* Russellovi. Můžeme se pouze

²² ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, London: Hutchinson & CO, 1967, str. 19.

²³ *Letters from Ludwig Wittgenstein, with a Memoir*, Oxford: P. Engelmann, Blackwell, 1967, str. 97.

dohadovat, co bylo obsahem dopisu poslaného v odpověď, jelikož ten se bohužel nedochoval. Víme o něm však díky Wittgensteinově zachované reakci:

„Velmi děkuji za Váš dopis ... Obávám se, že jste plně nepochopil mé hlavní tvrzení, kterého je celá otázka logických propozic pouhým důsledkem. Hlavní myšlenkou je teorie toho, co může být vyjádřeno (gesagt)²⁴ propozicemi – tedy řečí (čili tím, co může být myšleno) a co propozicemi nemůže být vyjádřeno, ale pouze ukázáno (gezeigt); což je, jak věřím, kardinálním problémem filosofie. –“²⁵

Dle dalších Wittgensteinových vyjádření v tomto dopise si můžeme dovodit, že mu Russell napsal řadu upřesňujících dotazů k textu *Tractatu*, přičemž se alespoň v několika z nich odkazoval na jeho přesná místa použitím Wittgensteinova originálního číslování. Zřejmě podobně jako třeba u Poppera stál v ohnisku jeho zájmu zejména problém vět logiky a právě pro něj opomenul pro celkové vyznění *Tractatu* důležitou opozici *gesagt* vs. *gezeigt*. Můžeme si jen domýšlet, že se s největší pravděpodobností soustředil na několik konkrétních problémů a stručně k nim napsal své kritické námitky, zatímco celkovým smyslem knihy se příliš nezabýval, a v případě, že ano, pak za její jádro považoval teorii vět logiky.

Wittgenstein, nepochopen a zklamán, se cítil zcela minut i Fregem:

„Také jsem svůj manuskript poslal Fregovi. Před týdnem mi napsal a usoudil jsem, že z toho nerozumí ani jedinému slovu. Mojí jedinou nadějí tedy je brzy se setkat s Vámi a vše Vám vysvětlit, jelikož je VELMI těžké nebýt pochopen ani jednou jedinou duší!“²⁶

Naděje na pochopení, o kterém ostatně již dříve velmi pochyboval, se však ještě zcela nevzdával. Cítil totiž, že bude třeba text jeho díla doprovodit komentářem, který, jak sám píše, není schopen napsat, ale vyžaduje osobní setkání. V brzké shledání s Russellem ostatně doufá a vidí v něm možnost mu myšlenku *Tractatu* osobně vysvětlit. Již v dopise doprovázejícím jeho manuskript toto předjímá:

²⁴ Významné postavení přítomnosti německých termínů dokládám tím, že nejsou překladatelem dodány. *Gesagt* je zde uvedeno jako německá varianta slova *expressed*. *Expressed* překládám jako vyjádřený, ovšem *gesagt* samotné lze funkčně přeložit spíše jako *řečený*, a to od *sagen*, tedy *říkat*. *Gezeigt*, *shown*, pak vedle *ukázáno* můžeme v prospěch kontextu přeložit i jako *zobrazeno*, přimějí odkazující na teorii zobrazování.

²⁵ R.37, v *Letters to Russell, Keynes and Moore*, ed. G. H. von Wright, Oxford: Basil Blackwell, 1974.

²⁶ R.37, v *Letters to Russell, Keynes and Moore*.

„Obávám se, že pro mě může být velmi těžké dosáhnout jakéhokoliv Vašeho porozumění. A stále jsem v sobě choval malou naději, že by pro Vás můj manuskript mohl něco znamenat, ale ta už zcela vyprchala. Jak si dokážete představit, nejsem v pozici, kdy bych mohl psát ke své knize komentář. Mohu Vám ho poskytnout pouze ústně. Pokud v jeho pochopení kladete jakoukoli důležitost a jste schopni zařídit nám schůzku, pak to prosím udělejte. ... je k vzteku přemýšlet nad tím, že to [Tractatus] nikdo nepochopí, ani když bude doopravdy vytištěn. ... nemyslete si, že vše, co nepochopíte, je hloupost.“²⁷

Jak Wittgenstein předpokládal a my již také víme, pochopen nebyl. Alespoň ne tak, aby ho to uspokojilo. Ústní komentář Russellovi zřejmě poskytl, a to ještě předtím, než byl napsán Russellův úvod k *Tractatu*. V něm už je mu totiž možné přiznat pochopení toho, že Wittgensteinovi zřejmě nejde v první řadě o teorii vět logiky. To, jak s tímto vědomím nakládá, je věc druhá. Wittgenstein sám jeho úvod zrovna nepochvává:²⁸

„Je toho tolik, s čím příliš nesouhlasím – jak s tím, když jste vůči mně kritický, tak i s tím, když se jednoduše pokoušíte osvětlit můj úhel pohledu.“²⁹

Russell v něm totiž představuje svérázné chápání toho, čím se Wittgenstein ve své knize zabývá. Sice chápe, že v rámci textu je jeho závěr pro účel jeho porozumění důležitější, než logická analýza propozic jazyka, ale přesto svou energii věnuje právě jí. Na jednu stranu si vědom určitého mystického přesahu díla prokazatelně je, ale způsob, jakým se mu věnuje, naznačuje jeho naprostou nevědomost. Oblast mystična totiž nevybíravě vtahuje do našeho světa a fakt, že se jí svým počínáním ani nedotkne, ho vcelku analogicky mívá. Wittgensteinovou optikou je zřejmě největším šlápnutím vedle pokus o ustavení teorie jakéhosi metajazyka, jímž může být vyjádřeno všechno to, co běžným jazykem vyjádřeno být nemůže, a následné vyrovnání se s Wittgensteinovými předpokládanými námitkami. Russell mimo jiné k tomuto svému návrhu v úvodu píše:

„... kdyby se tato velmi složitá hypotéza dokázala jako udržitelná, nechala by netknoutou

²⁷ R.36, v *Letters to Russell, Keynes and Moore*.

²⁸ Z pohledu třetího čtenáře pro nás může být zajímavá reakce Franka Ramseyho, který Russellově úvodu sice pochvává jeho snahu o osvětlení některých Wittgensteinových termínů a teorií, jež jsou v samotném textu *Tractatu* ponechány temnotě, ale přesto ho zřejmě z obdobných důvodů jako sám Wittgenstein označí jemněji řečeno za nepřilíš spolehlivého průvodce Wittgensteinovými myšlenkami. Viz.: RAMSEY, F. P. *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, ed. R. B. Braithwaite, Kegan Paul, London: Trench, Tubner and Co., 1931, str. 270.

²⁹ R.46., in: *Letters to Russell, Keynes and Moore*.

velkou část Wittgensteinovy teorie, ačkoliv dost možná ne tu část, na kterou by on sám chtěl klást největší důraz,“³⁰

tedy tu část, která v textu napsána není. Můžeme předpokládat, že Wittgenstein Russelovi osobně osvětlil, na co chce v *Tractatu* klást největší důraz, a že je to právě tato část. Tyto momenty jejich konverzace k našemu náhledu sice zaznamenány nejsou, ale můžeme si je odvodit z toho, jak moc si Wittgenstein přál dosáhnout Russellova pochopení a věřil, že je k němu třeba osobního setkání. Ačkoliv se necítil schopen svěřit svůj komentář díla dopisu a přitom mu plně dostat, přesto se k této možnosti uchýlil. Stalo se tak v případě doprovodného dopisu, který spolu s textem *Tractatu* zaslal Ludwigu von Fickerovi³¹ a v němž se právě takto vyjadřuje. Můžeme se tedy oprávněně domnívat, že Russelovi byla poskytnuta spíše podobná než diametrálně odlišná doporučení ke čtení *Tractatu*.

Na rozdíl od tohoto dopisu, v němž se mluví o etickém smyslu *Tractatu*, se tomuto smyslu Russell nevěnuje více, než že ho zmíní v počátečním výčtu jeho témat. Těmi jsou podle něj: teorie poznání, principy fyziky, etično a mystično. Dále však mluví pouze o mystickém smyslu *Tractatu*, tedy o mystičnu obsaženém v jeho závěru. Je možné, že etično pod oblast mystična řadí, ale je rovněž možné, že se mu Wittgenstein o žádném etickém smyslu explicitně nezmínil. Je otázkou, pro nás stejně jako pro ostatní interprety, zda byl etický smysl *Tractatu* co do času přítomen od jeho počátku.

V celku *Tractatu* bez jeho poznámek o mystičnu a etičnu totiž můžeme vidět soběstačné dílo věnující se teorii vět logiky a určitým způsobem ji uspokojivě pojednávající. V případě vyjmutí poznámek o etičnu a ponechání mystického finále také dostáváme určitou soběstačnou formu, samozřejmě s vyzněním zcela jiným než v předchozím případě a rovněž jiným, než je vyznění jeho podoby stávající. Mezi komentátory *Tractatu* se hojně vyskytuje myšlenka, že pasáže věnující se mystičnu byly na text *Tractatu* dodatečně uměle naroubovány. Mystičnem se většinou u těchto interpretů dle mého myslí, vyjádřeno naším slovníkem, oblast mystična zahrnující nesamostatnou, mystičnu podřazenou oblast etična. Tato myšlenka se do povědomí komentátorské obce dostala obzvláště díky Hansi-Johannu Glockovi, který se po přiznání Wittgensteinova vyjádření o etickém smyslu *Tractatu* v dopise Fickerovi vyslovil následovně:

„Avšak struktura a kompozice Tractatu napovídají spíše tomu, že mystické pasáže vděčí za svou existenci Wittgensteinovým zkušenostem z války, a že byly naroubovány na hlavní logickou linii (souvislost byla zprostředkována distinkcí říkat/ukazovat). Toto je potvrzeno faktem, že etika hraje

³⁰ RUSSELL, Bertrand. *Introduction*. Str. xxii, v WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*.

³¹ L.23 v *Wittgenstein: Sources and Perspectives*. Ed. C. G. Luckhardt, Bristol: Thoemmes Press, 1996, str. 94-95.

ve Wittgensteinově následném přehodnocování *Tractatu* pouze vedlejší roli. “³²

Glock zde používá krásnou metaforu, která v překladu do češtiny bohužel nevyzní tak nenápadně, aby mohla být jeho součástí. Píše přímo:

„... *the mystical passages ... were grafted onto a logical trunk.*“

Tedy doslovně přeloženo:

„... *mystické pasáže ...byly naroubovány na logický kmen.*“

Anglické slovo *trunk* stejně jako české *kmen* dovoluje použití s mnoha různými významy, ale na rozdíl od něho může být použito i zde. Pak vzniká pro nás zajímavý obraz roubování etické větévky na masivní kmen teorie vět logiky, čímž se utváří nový celek *Tractatu*. Bohužel pro Glocka, tato velice trefná metafora dle mého názoru přerůstá svého tvůrce. Ten, držící si svou pozici, vidí v etické větvi pouze cizí element přistupující k násilně naříznutému kmeni. Již nedohlíží následný nutný stav, kdy se v případě přijetí roubu nově vzniklý strom stává určeným nikoli dle původního kmenu nynější podnože, ale právě naopak, dle naroubovaného větroví. Pokud bereme *Tractatus* jako jeden celek a pokud ho tak bere Wittgenstein, pak je celý jeho smysl určen oním etickým roubem, ať už přeneseným z válečných lesů, anebo v baňce pečlivě vyšlechtěným v průběhu celého života a nyní jako všeprotkávající smysl vloženým jeho *životnímu dílu*.³³ Tento smysl mu v žádném případě nelze zpětně odebrat bez nebezpečí ztráty díla celého. To však jistě neznamená, že by nebylo možné dále zkoumat jeho kmen, a to i bez pronesení jediného slova o jeho určujícím větroví.

Dále totiž Glock argumentuje tím, že Wittgenstein se v následném přehodnocování *Tractatu* kromě proslovené *Přednášky o etice*³⁴ etice téměř nevěnuje. Povede se mu takto opominout existující a většinou interpretů reálně přijímanou možnost toho, že Wittgenstein se určitým oblastem ve svém díle dále nevěnuje právě proto, že již v *Tractatu* ukázal jejich formální nepojednatelnost.

Přesto však není dodání etického smyslu až *ex post* vyloučeno. Zcela jistě však není potvrzeno dle mého velmi diskutabilním, Glockem položeným *faktem*, tedy že se Wittgenstein etičnu dále příliš nevěnuje. To by však také rozhodně neznamenalo, že by hrálo v jeho myšlení

³² GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishers, 1996, str. 108.

³³ *Tractatus* Wittgenstein nazývá svým životním dílem v dopise Russelovi: R.36, v *Letters to Russell, Keynes and Moore*, str. 70.

³⁴ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Lecture on Ethics*.

vedlejší roli. Problémy jsou způsobeny zejména Glockovým matoucím a zjednodušujícím vyjádřením. Světlo do této pozice a s ním i její přijatelné odůvodnění konečně vnáší Michael Morris. Tento komentátor *Tractatu* je sice méně populární a možná nedosahuje Glockových úctyhodných znalostí celého Wittgensteinova díla, ale v tomto bodě nám jeho postřeh opravdu pomůže osvětlit tuto možnou pozici. Na základě sledování Wittgensteinových deníků³⁵ píše:

„...Wittgensteinův zájem je směřován především na problémy vyplývající z jeho zájmu o Russellovy a Fregovy práce. Ale v červnu roku 1916 se Wittgensteinova jednotka nacházela vprostřed extrémně těžkých bojů, v nichž utrpěla děsivé ztráty. V této době jeho poznámky sklouzávají k otázkám smyslu života – vlastně zpět k těm otázkám, které jeho samého, jeho starší bratry i určitou vídeňskou skupinu zaměstnávaly v prvních letech století. Od nynějška se začala práce, kterou psal, stávat sjednocením jeho přístupu k základům logiky a určitého přístupu k problémům smyslu života.“³⁶

Zde vidíme, že se náhlý nástup etična v rukopisu *Tractatu* neodehrával samostatně, nýbrž byl provázen stejným vývojem ve Wittgensteinových osobních zápiscích. To může být některým interpretům důvodem k držení jejich pozice dodatečného naroubování etického smyslu *Tractatu* na teorii logických propozic tvořící jeho základ. Stále to však dostatečně neodůvodňuje různá tvrzení, která z toho vyvozují. Tak zůstává nepodloženo i tvrzení vypovídající, že je etično v *Tractatu* pouhým vedlejším tématem. To je naopak stále znovu a znovu vyvraceno Wittgensteinem samým, který si právě nad takovýmto přístupem opakovaně zoufá a pomalu přestává více vysvětlovat když vidí, že to nevede k očekávaným výsledkům.

Podívejme se tedy na zřejmě nejprímější Wittgensteinovo vyjádření ohledně toho, jakým způsobem *Tractatus* číst. Nacházíme ho v jeho již zmíněném dopise Fickerovi.³⁷ Doprovází jím manuskript *Tractatu*, který mu posílá v naději, že u Fickera najde pomocnou ruku při všemožnými komplikacemi doprovázené snaze o jeho vydání.³⁸ Věřit totiž, jak v tomto dopise píše, že Ficker bez dalšího vysvětlení knihu nepochopí:

„... smysl knihy je etický. Kdysi jsem chtěl do předmluvy napsat několik slov, která v ní však nyní nejsou, ale která Vám napíši nyní, protože pro Vás mohou být klíčem [pro čtení *Tractatu*].“

³⁵ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Notebooks 1914-16*.

³⁶ MORRIS, Michael. *Wittgenstein and the Tractatus*, str. 3.

³⁷ Dopis Ludwigu von Fickerovi, 23., v *Wittgenstein: Sources and Perspectives*, str. 94-95.

³⁸ Viz. WRIGHT, G. H. *The Origin of Wittgenstein's Tractatus*, v *Sources and Perspectives*, ed. C. G. Luckhardt, Bristol: Thoemmes Press, 1996, str. 99-137.

Chtěl jsem napsat, že se mé dílo skládá ze dvou částí: z té, která je zde, a ze všeho toho, co jsem nenapsal. A právě tato druhá část je ta důležitá. Etično je mou knihou vymezeno zevnitř; a jsem přesvědčen, že, přísně vzato, může být vymezeno POUZE takto. Stručně řečeno si myslím: Vše to, o čem mnozí³⁹ dnes řeční,⁴⁰ jsem já ve své knize definoval tím, že jsem o tom pomlčel. ... Doporučuji Vám, abyste si přečetl předmluvu a závěr, jelikož tyto části vyjadřují smysl [knihy] nejpříměji. –“⁴¹

Můžeme si zde přečíst Wittgensteinovou vlastní rukou napsaná slova explicitně označující smysl *Tractatu* jako etický. Když ho tedy budeme číst s tímto vědomím, můžeme stejně jako Ficker dosáhnout nejlepšího porozumění jeho smyslu a snad také autorova záměru při jeho psaní.

Je dost dobře možné, že ne každý čtenář potřebuje k pochopení *Tractatu* číst něco navíc. Možná byla Fickerova přirozenost ve Wittgensteinových očích nedostatečně vybavena k chápání něčeho tak jemného, jako je to, o čem se v *Tractatu* mlčí, zatímco někteří z dalších čtenářů by toho schopni být mohli. Co ho ale vedlo k tomu, že své významné mlčení takto zprznil rovnou dvakrát? Co ho přimělo k vyřčení smyslu *Tractatu* a co měl na mysli, když ho chtěl odhalit právě tomu, o kom si myslel, že by ho bez tohoto odhalení nepochopil? O tom můžeme pouze spekulovat.⁴²

³⁹ Dle mého zde Wittgenstein výrazem *mnozí* referuje k mnohým autorům, kteří sepisují a publikují texty věnující se té oblasti, kterou Wittgenstein považuje za nevyslovitelnou. Můžeme si vzpomenout například na eticko-náboženské statě B. Russella, které vznikaly zhruba ve stejné době jako *Tractatus*. Některé z nich nebyly nikdy vydány, na čemž mohla mít velkou zásluhu také Wittgensteinova nesmlouvavá kritika. Většina z nich se však do povědomí veřejnosti dostala, a to ve formě jednoho svazku tematicky příbuzných statí poprvé vydaného roku 1914 pod názvem utvořeným dle nejznámější z nich: *Mysticism and Logic and other essays*, New York: Longmans, Green, 1925. Russell v nich explicitně pojmenovává čtyři hlavní oblasti metafyzického, eticko-náboženského zkoumání. Terčem Wittgensteinovy narážky může být i G. E. Moore pracující na svém díle *Principia Ethica*, Cambridge: Cambridge University Press, 1922.

⁴⁰ Jak si všiml překladatel B. Gillette, slovo *schweefeln*, což je originální německý výraz mnou zde překládaný jako *řečnění*, je ve Vídeňském dialektu synonymní s výrazy *schwatzen* (tlachat, drbat) a *lügen* (lhát). Etymologicky je pak příbuzný s výrazy *schwafeln* (žvanit, plácát, ale třeba i blouznit) a *schwabeln* (mluvit nesrozumitelně, po způsobu Švábů). Ekvivalentem tohoto slova je ve většině jihoněmeckých dialektů výraz *bappeln* (příp. *babbeln*), do angličtiny tradičně překládan jako *babble* a do češtiny expresivně jako *blábolení*. V WITTGENSTEIN, Ludwig. *Sources and Perspectives*, str. 82.

⁴¹ Vycházím z tradičního anglického překladu B. Gilletta, kdy originální deníkový záznam, v němž Wittgenstein hojně používá podtržítka, přepisuje takto: jedenkrát podtržené výrazy přepisuje kurzívou, což se v našem textu projeví přesně opačně, dvakrát podtržené pak malým hůlkovým písmem.

⁴² Pokud se osmělíme a dovolíme si vstoupit na takto nejistou půdu, můžeme Wittgensteinovi přisoudit hned několik možných motivací k napsání tohoto dopisu tak, jak byl napsán. Je jisté, že mu z nějakého důvodu záleželo na tom, aby byl pochopen tak, jak v dopise popisuje, a aby toto pochopení bylo označováno za správné. Wittgenstein Fickerovi důvěřoval a jejich korespondence probíhala v přátelském duchu (viz. jejich předchozí korespondence v WITTGENSTEIN, Ludwig. *Sources and Perspectives*, str. 83-94, což by mohlo vést k domněnce, že mu záleželo na

Jakkoliv je zvláštní, že mu záleželo na pochopení právě člověkem, který ho sám nebyl schopen, nemůžeme mu s jistotou přisoudit jakékoliv další úmysly, než že chtěl, aby byl smysl *Tractatu* chápán určitým způsobem, a to přesně tak, jak Wittgenstein sám chtěl, aby byl chápán, a určitým člověkem, a to právě Fickerem. Nyní však můžeme být Fickerem my všichni, všichni, kdo čteme jemu adresovanou korespondenci a kdo jsme dostali šanci přemýšlet nad stejnými řádky, nad nimiž přemýšlel Ficker, ale nikoli Ficker sám, nýbrž odteď *Ficker Wittgensteinův*.

Předpokládejme tedy, že nejsme schopni *Tractatus* pochopit bez toho, aby nám k němu bylo pro předporozumění napsáno těchto pár slov. Bez nich by se nám jeho obsah zdál cizí, ale to pouze proto, že bychom celou knihu chápali úplně špatně. Snad bychom ji měli sklon chápat jako knihu o tom, co je v ní napsáno, což by však právě bylo projevem našeho úplného nepochopení. *Tractatus* je totiž v první řadě o tom, co v něm napsáno není. To, co v něm napsáno není, bychom z něj však nějakým způsobem chápat měli, tedy alespoň s Wittgensteinem poslaným manuálem k jeho čtení. A měli bychom ho chápat dvojím, v sebe vnořeným způsobem; pomocí tohoto dopisu, který nám poskytuje určitá vodítka, a pomocí pasáží samotného *Tractatu*, k nimž tato vodítka odkazují. Když se budeme prozatím držet toho, co je napsáno v dopise samotném, zjistíme, že se máme zaměřit na tu část *Tractatu*, která pojednává o tom, co v něm není napsáno.

Jakým způsobem však máme číst toto doporučení? Jako prosté konstatování toho, že pro

tom, aby ho pochopil právě Ficker proto, že byl jeho přítelem. V tomto nás může podpořit Wittgensteinovo viditelné rozladění v případech, kdy přáteli pochopen nebyl (viz. MONK, Ray. *The Duty of Genius*, nebo konkrétně jeho dopis Russellovi viz. *Letters to Russell, Keynes and Moore*).

Můžeme ho však také podezřívat z toho, že se snažil Fickerovi *Tractatus* přiblížit proto, aby se zkrátilo jeho úmorné čekání na jeho vydání. Při pokračování tímto směrem musíme nutně dojít k možnosti, že tento smysl byl *Tractatu* dodán až ex post. Wittgenstein sám píše, že mají s Fickerem z toho, co chtějí vyjádřit, mnoho společného, avšak on by si toho bez upozornění nemusel všimnout (viz. *Wittgenstein: Sources and Perspectives*, str. 95). Při domyšlení této domněnky do konce si ji však sami nutně vyvracíme její vnitřní absurditou. Vzhledem k textu samotného *Tractatu*, přičemž pro poctivost můžeme s klidnou závorkou vynechat jeho předmluvu, v níž se mluví poměrně podobně jako zde, nahlížíme, že se v něm vyskytují propozice naznačující něco vzdáleně podobného tomu, co Wittgenstein Fickerovi píše velmi nahlas.

Jediné, co nám tedy z této odvážné domněnky zbývá, je to, že smysl *Tractatu* je zde možná zbytečně hrubě akcentován neohrabaným přímým vyslovením a pokud něco sloužilo tomuto účelu, pak je to pouhá akcentace toho, co mohlo být akcentováno, jelikož to již existovalo. Avšak to, že by Wittgenstein opravdu sledoval takovýto záměr, vůbec není jisté. Spíše je to při jeho neoblomně poctivé a zároveň sebestředné povaze, která však nemá nic společného s lišáctvím nebo manipulátorstvím (viz. MONK, Ray. *The Duty of Genius*), krajně nepravděpodobné.

Jisté je jedině to, že Fickera nepovažoval za schopného bez dovysvětlení pochopit smysl *Tractatu* tak, jak Wittgenstein chtěl, aby ho chápal. Jakkoliv je zvláštní, že mu záleželo na pochopení právě člověkem, který ho sám nebyl schopen, nemůžeme mu s jistotou přisoudit jakékoliv další úmysly, než že chtěl, aby byl smysl *Tractatu* chápán určitým způsobem a určitým člověkem.

pochopení *Tractatu* a jeho smyslu se máme zaměřit zejména na to, co v něm napsáno není, resp. co je pouze vyjádřeno, a to nejpříměji jeho předmluvou a závěrem? Nabízí se nám totiž ještě druhá možnost: číst dle tohoto návodu i dopis samotný. Zkusme tedy aplikovat Wittgensteinův recept pro čtení *Tractatu* i na něj. Zkusme v něm číst to, co v něm napsáno není. Také v sobě může mít a dost možná také má něco nevysloveného, pouze vyjádřeného. Ale co je touto částí, která v něm není napsána? Co je oním nevysloveným, pro nás nejdůležitějším sdělením? Jeho existence v tomto případě není jistá, na rozdíl od existence nevyslovené části *Tractatu*, která je velmi pravděpodobná. Musíme totiž brát v potaz to, že, jak Wittgenstein sám píše, chtěl těchto několik slov, která píše Fickerovi, vložit do předmluvy *Tractatu*, ale nakonec je tam nevložil a my si je můžeme přečíst pouze zde. Tato slova jsou určitým vodítkem při čtení *Tractatu*, mohou pro nás představovat klíč, kterým budeme schopni odemknout jeho smysl. Otázkou nyní je, proč je tam nevložil, nebo proč je z předmluvy vybral. Jednoduše, proč v ní nejsou, proč jsou odeprána těm čtenářům, kteří dostanou do rukou pouze výtisk *Tractatu* bez dalšího.

Můžeme se pouze dohadovat, zda to bylo proto, že byla zbytečná a *Tractatus* je dostatečně pochopitelný i bez nich, pouze na základě toho, co v něm je napsáno, resp. toho, co toto napsané vyjadřuje. Je také možné, že je *Tractatus* bez těchto slov sice pochopitelný dostatečně, ale jejich znalost nám poskytuje jaksi lepší, jasnější představu jeho smyslu. Za předpokladu toho, že slova v předmluvě jsou míněna tak, jak jsou napsána, se rýsuje další možnost, a to, že se tato slova, která jsou o *Tractatu* sdělena Fickerovi jaksi mimo rámec *Tractatu*, jako něco dodatečného a přesto velmi důležitého, stávají v takovémto dopise legitimním klíčem k jeho čtení, zatímco kdyby byla obsažena v předmluvě, těsně k *Tractatu* přiléhající a snad mu i svým způsobem náležející, tvářila by se v ní jaksi nepatřičně, hrubě, působila by jako pošlapání úsilí v *Tractatu* tak úzkostlivě vyvíjeného proto, aby se vyjádřilo něco nevysloveného a snad i nevyslovitelného. Hned na začátku by takto prozrazovala, co se kniha chystá udělat, ale takovým způsobem, který by se našim snahám už od počátku vysmíval. Představme si dále tato slova strašící v další pasáži, na kterou odkazují, totiž v závěru *Tractatu*. Kdybychom si je přečetli tam, byly by brány již jen jako čirý výsměch. Je možné, že Wittgenstein tento klíč ke čtení nezařadil do předmluvy a natož do samotného textu knihy proto, aby zachoval jeho čistotu. Tato hypotéza by předpokládala několik rozdílných stupňů vyjádření: první stupeň textu *Tractatu*, druhý stupeň jeho předmluvy a třetí stupeň dodatečných vyjádření ve smyslu ne co do času vzhledem k napsání *Tractatu*, ale co do faktické vzdálenosti od jeho samotného textu a od charakteru tohoto textu. Příkladem pro tento třetí stupeň se nám může stát taková evidence, která je zaznamenána písemně mimo *Tractatus* samotným Wittgensteinem, nebo je písemným či ústním svědectvím přímé interakce mezi ním a někým dalším, buď samotným zaznamenavatelem, nebo někým třetím. Její relevantnost však slábne tím více, čím více se vzdaluje od původního zdroje a tématu, protože my budeme pracovat pouze s takovými záznamy, které se

vztahují přímo k *Tractatu* a zároveň jsou přímým zdrojem pocházejícím od jeho autora. Mezi nimi nacházíme jako nejvýznamnější a nejpřímější právě ta slova, která byla napsána Fickerovi.

Jak tedy dopis číst? Máme se soustředit na to, co v něm napsáno je, anebo hledat to, co v něm napsáno není, co je v něm napsaným pouze vyjádřeno? Na rozdíl od *Tractatu*, k tomuto dopisu žádná jasně související vodítka nemáme a jsme tedy při tázání se po správném způsobu čtení odkázáni pouze na něj. Nemůžeme zrekonstruovat to, co si Wittgenstein při jeho psaní myslel a přál, ale můžeme se o to pokusit a pokoušíme se o to. Pokud v něm je něco nevysloveného a pokud je toto nevyslovené určeno k tomu, abychom chápali jej a ne to, co je vyslovené, pak ho můžeme pochopit právě jen tímto vysloveným. Pokud Wittgenstein nezamýšlel do tohoto dopisu něco takového vložit, pak se máme zajímat opět o ono vyslovené. Zatím je pro jasné podání řešení na tento problém přespříliš brzy. V této fázi se tedy budeme věnovat pouze tomu, co v dopise napsáno je, stejně jako se v případě zkoumání *Tractatu* samého budeme nejprve zabývat tím, co v něm napsáno je, abychom se poté dostali k tomu zásadnímu, a to k tomu, co v něm napsáno není, a co není napsáno ani nikde jinde. Jeho existenci však budeme mít stále na paměti a každý další krok budeme uvážlivě provádět vedeni vědomím jeho důležitosti, zatímco v případě úvodního dopisu budeme mít takto na paměti jeho pouze možnou existenci.

Pokračujeme nyní dalším zkoumáním dopisu Fickerovi, řídíce se výsledky zkoumání dosavadního. Co tedy v dopise je, je explicitní doporučení čtenáři *Tractatu*, aby četl zvláště jeho předmluvu a závěr, jelikož jsou to právě tyto části, které vyjadřují smysl knihy nejpříměji, tedy nejpříměji vyjadřují tu důležitou část *Tractatu*, tedy tu část, kterou Wittgenstein nenapsal, část nevyslovenou.⁴³ Ale co je touto částí? Jak si představit *vše to, co nenapsal*? Hned po zmínce o této části následuje sdělení, že *Etično je jeho knihou vymezeno zevnitř, a že může být vymezeno POUZE takto*. Ona nevyslovená část *Tractatu* tedy bezpochyby s oblastí Etična nějak souvisí, ale je jí? A pokud ano, je pouze jí, nebo je Etično jen částí této části? Vzhledem k tomu, že smysl knihy je dle dopisu prý etický, by oním nevysloveným Etično být doopravdy mohlo. Pokud je však nevyslovené a dost možná také nevyslovitelné zamlčeno, proč se zde vyslovit dá a vyslovuje, popř. nakolik se zde vyslovuje? Jak vůbec může Wittgenstein prohlašovat, že *vše to, o čem mnozí dnes blábolí, on ve*

⁴³ Zpravidla se interpretace *Tractatu*, se kterými jsem se setkala, v případě tohoto Wittgensteinova dopisu Fickerovi zdůrazňují právě tento poznatek, tedy že dle tohoto Wittgensteinova vyjádření má *Tractatus* dvě části (i), jeho smysl je etický (ii) a směřuje do části důležitější (iii), nevyslovené, ale pouze vysloveným ukázané (iv). To vše samozřejmě pouze pokud se interpreti dopisu věnují. Mnozí se spokojí pouze s jeho citací, ale jsou i tací, kteří ho promýšlejí i z jiných úhlů pohledu. Viz. např. C. Diamond, která ho staví do opozice vzhledem k předmluvě (DIAMOND, Cora. *Ethics, Imagination and the Method of Wittgenstein's Tractatus*, v *The New Wittgenstein*, ed. A. Crary and R. Read, London: Routledge, 2000). Zajímavou interpretkou je také E. Friedlander, která v něm originálně vidí jen další nástroj pro prosazování svého holistického přístupu ke čtení *Tractatu* (FRIEDLANDER, Eli. *Signs of Sense*, London: Harvard University Press, 2001, str. 3).

své knize definoval tím, že o tom pomlčel, když zde o tom evidentně nemlčí? Pro rozkrytí všech těchto otázek a jejich uspokojivé řešení se jimi však budeme muset podrobněji zabývat teprve po bližším seznámení s těmi pasážemi, které nám Wittgenstein z *Tractatu* doporučuje ke čtení. Je to předmluva *Tractatu* a jeho závěr, kde bychom dle tohoto dopisu měli najít jeho smysl a kde ho tedy budeme hledat.

1.2 Předmluva *Tractatu*

Pokud se budeme řídit Wittensteinovým doporučením, čeká nás nyní podrobnější studium předmluvy a závěru *Tractatu*. Pokračujme v nastoleném směru zkoumání a dále se pohybujeme od k jádru spisu volněji přiléhajících Wittgensteinových stop postupně až k těm, kterými je toto jádro samotné tvořeno. Postupme tedy o další stupínek a po dopise Fickerovi si přečtíme předmluvu, v níž se pokusíme vypíchnout ty momenty, které jsou pro naše zkoumání obzvláště důležité.

Měli bychom mít zároveň neustále na paměti, že obsah dopisu Fickerovi měl být původně součástí této předmluvy, ale nakonec z ní byl vyňat. Neubráníme se tedy porovnávání jejich obsahů, které by se měly navzájem doplňovat, resp. dopis Fickerovi by měl vrhat jasnější světlo na předmluvu.

Wittgenstein v předmluvě píše, že

„Celý smysl [knihy] by se dal shrnout do těchto slov: Co se vůbec dá říci, dá se říci jasně; a o čem se nedá mluvit, o tom se musí mlčet.“⁴⁴

Smysl knihy takto shrnuje ve dvou bodech: co se vůbec dá říci, dá se říci jasně (i), a o čem se nedá mluvit, o tom se musí mlčet (ii). Tímto provádí podobné dělení, jaké si můžeme pamatovat z dopisu Fickerovi: na tu část, která je zde, a všechno to, co nenapsal, přičemž právě tato druhá část by měla být ta důležitá. Z předmluvy se dozvíáme to, že v té části, kterou máme před sebou, se Wittgenstein vyjadřuje jasně natolik, nakolik se to, co nám chce sdělit, říci vůbec dá. O všem ostatním, spadajícím do části druhé, musí pomlčet a tak a pouze tak to může definovat.

Když v dopise Fickerovi stojí, že etično je *Tractatem* vymezeno zevnitř, a Wittgenstein je přesvědčen, že může být vymezeno pouze takto, může se následující pasáž předmluvy jevit velmi zajímavě:

„Kniha chce tedy vytyčit myšlení hranici, anebo spíše – nikoli myšlení, nýbrž výrazu myšlenek: neboť abychom vytyčili myšlení hranici, museli bychom moci myslit obě strany této hranice (museli bychom moci myslet to, co myslit nelze).“

Tato hranice se může vést tedy jen v jazyku a to, co leží za touto hranicí, je prostě nesmysl.“⁴⁵

⁴⁴ Předmluva TLP, str. 7.

⁴⁵ Předmluva TLP, str. 7.

Dozvídáme se, že Wittgenstein má v úmyslu svou knihou vytyčit hranici myšlení. Z dalších řádků je zřejmé, že vytyčením hranice myšlení se myslí vytyčení hranice myšlenek, resp. celku možných myšlenek. Ty jsou určeny svým propozičním obsahem. Myšlenka možná je tedy myšlení toho, co myslet lze, zatímco myšlenka nemožná je myšlením toho, co myslet nelze.

Po zvážení úskalí tohoto podniku docházím k tomu, že existují pouze tři možnosti, jak může být tato hranice nalezena. Buď musí myšlení hranici určit nepřímou (i,ii), anebo přímo (iii). První možnost (i) by sestávala z vymezení pole našeho myšlení jím samým, tedy výčtem všech možných myšlenek. Znamenalo by to pojmout všechny možné myšlenky aktuálně a tímto celkem samým by pak byla jejich hranice určena bez toho, aby musela být vymezována přímo. Pokud vzpomeneme na snahu přesvědčit nás o vymezování etična zevnitř, pak právě tato možnost by se mohla zdát jako pravé vymezení zevnitř – vytyčení hranice myšlení pouze pomocí myšlenek samých, a to tak, že jejich výčet ve svém celku bude sám určovat své vlastní hranice. Možnost druhá (ii) by k problému přistupovala podobně – rovněž by vymezovala hranice myšlení nepřímou, pouze pomocí určení jedné její strany zevnitř. Nyní by to ale byla strana vnější, nacházející se mimo oblast myšlení. Hranici mezi myšlenkami možnými a nemožnými by tedy určoval výčet všech myšlenek nemožných. Nenechme se ale zmást, jelikož těmito možnostmi se Wittgenstein vůbec nezabývá. Možnost (ii) nepřichází v úvahu již proto, že jednoduše nemůžeme vytyčit hranici myšlení určením souboru nemožných myšlenek, jelikož nemůžeme pracovat s myšlenkami, které jsou nemožné. Možnost (i) tímto problémem netrpí, ale stále u ní nemizí nepřekonatelný problém praktické nemožnosti tohoto řešení.

Snad z těchto důvodů Wittgenstein tyto možnosti neuvádí a zabývá se pouze přímým vymezením hranice myšlení (iii), tedy určením této hranice z obou stran nikoli výčtem obsahu polí, které od sebe dělí, ale určením linie již obkresluje pomocí hledání pravidel její trasy, jež je určována z obou stran – ze strany myslitelné i nemyslitelné. Píše totiž, že pro vytyčení hranice myšlení musíme být schopni myslet obě strany této hranice. Tedy nám nestačí myslet pouze stranu myslitelnou, nestačí nám jen možné myšlenky. Museli bychom zmapovat i myšlenky nemožné, což již z jejich podstaty však nelze.

Tímto jsou vyloučeny všechny možnosti vedení této hranice vytyčující myšlení mezi myslitelným a nemyslitelným. Wittgenstein se tedy uchýlí k tomu, že namísto vytyčení hranice myšlení bude vytyčovat hranici jazyku – místo vedení hranice mezi myslitelným a nemyslitelným povede hranici mezi vyslovitelným a nevyslovitelným. Tento krok není sám o sobě zcela samozřejmý, ale můžeme ho přijmout, když vezmeme v úvahu jeho stanovisko z textu *Tractatu*, kde myšlenku ztotožní se smysluplnou větou:

„Myšlenka je smysluplná věta.“⁴⁶

Když v předmluvě píše, že nebude vytyčovat hranici myšlení, ale spíše výrazu myšlenek, myslí tímto spojením smysluplné větné znaky, tedy se opět jedná o oblast jazyka. Výrazem myšlenky je totiž smysluplně použitá věta, přičemž je důležité, že je použita správně.

„Použitý, myšlený větný znak je myšlenka.“⁴⁷

Aby mohla být věta brána za výraz myšlenky, je důležité právě to, aby byla správně utvořena. Bez toho totiž nemůže být správně použita a stát se tak výrazem myšlenky. Stala by se pouze nesmyslnou skrumáží znaků a spadala by tak do oblasti nesmyslů.

Je třeba si ujasnit, že se takto ale nevede hranice mezi všemi vyslovitelnými větnými znaky jazyka a těmi, které vyslovit nelze. Každý větný znak totiž vyslovit lze. Tímto nám také odpadá problém, kvůli němuž bylo upuštěno od snahy vést hranici mezi myslitelným a nemyslitelným, totiž to, že nemyslitelné nelze myslet. Nevyslovitelné sice rovněž nelze vyslovit, ale na rozdíl od nemyslitelného nám poskytuje materiál, s nímž lze pracovat – špatným používáním jazyka získáváme odpad přetékaající přes jeho hranici, a právě tyto nesmyslné kusy různých znaků pro nás představují oblast nevyslovitelného. Ačkoli selhávají ve své základní funkci, totiž v tom, být správně použity, mohou nám nyní posloužit alespoň jako představitelé říše ležící mimo zdí obehnanou oblast vyslovitelného a pomoci nám tak jazyku vytyčit hranici – vytyčit hranici mezi smysluplným a nesmyslným, hranici mezi vyslovitelným na základě správného používání jazyka a nevyslovitelným na základě jeho zneužívání. Zároveň se tak naplní Wittgensteinova původní snaha o vytyčení hranice myšlení – pokud se nám totiž podaří určit celek možného vyslovitelného, celek smysluplných vět přímým určením jeho hranice, podaří se nám zároveň určit i celek myslitelného, celek všech možných myšlenek.

Ono vymezení zevnitř, jež se nachází v řádcích dopisu Fickerovi, tak není vymezením z oblasti myšlení, z oblasti myslitelného. Je vymezením z oblasti smysluplného celku jazyka. Neznamená to však, že bychom se uchýlovali k možnosti určování hranice v rámci jazyka paralelní s možností (i) v rámci myšlení. To by totiž znamenalo konkrétně a správně použít všechny možné větné znaky našeho jazyka a tím vykázat jejich úplný celek. My totiž naštěstí máme v jazyce možnost, jakou jsme v případě myšlení neměli: Můžeme se určením kritérií smysluplnosti pohybovat na samotné hranici našeho jazyka a ušetřit si tak konce neberoucí práci na tvoření jeho

⁴⁶ TLP 4.

⁴⁷ TLP 3.5.

úplného korpusu.

Tímto se tedy Wittgenstein v *Tractatu* bude zabývat; bude se snažit vytyčit hranici myšlení tím, že vytyčí hranici jazyku. Vedení této hranice se bude snažit určit vymezením pravidel správného používání jazyka, tedy zevnitř jazyka. Jakým způsobem se o to snaží, se dozvíme po objasnění příslušných pasáží samotného textu *Tractatu*.

1.3 Relevantní pasáže *Tractatu*

Abychom mohli přesně určit pasáže *Tractatu*, na které se máme soustředit, musíme se stručně věnovat jeho struktuře. Zjistit, jakým způsobem lze celek *Tractatu* rozdělit na části, tedy pokud vůbec takto rozdělit jde.

Opět můžeme užívat výhody mnoha popsaných stran k tomuto tématu. Pokud se pokusím hrubě shrnout tendence pojmání dělení *Tractatu*, pak docházím k následujícímu dělení na tři základní proudy:⁴⁸

- i. Někteří autoři *Tractatus* dělí dle tematických celků.⁴⁹
- ii. Jiní dávají přednost dělení dle bodů, přičemž zpravidla respektují Wittgensteinovo původní uspořádání.
- iii. Najdou se i tací, kteří programově obhajují jeho nedělení.⁵⁰

Argumentace posledně jmenovaných se většinou zakládá na negativním odmítnutí jakéhokoli dělení spíše než na pozitivním obhajování nedělení samotného. Autoři držící tuto pozici tak kritizují ty, kteří knihu *jakkoli* dělí, tedy autory skupin předchozích. Domnívají se, že umělým vytržením jedné části *Tractatu* se interpret dostává příliš daleko od jejího smyslu, pochopitelného pouze v kontextu celku textu. Toto pak platí pro všechny pasáže bez rozdílu, tedy jak pro ty, které jsou Wittgensteinem explicitně označeny jako důležitější pro pochopení jeho smyslu, tak i pro ty ostatní.

Velmi vášnivě tuto pozici zastává kupř. Eli Friedlander:

*„Obtížnost asimilace Tractatu je často odhalena tendencí dělit knihu na části a některé výroky si osvojit, zatímco jiné vyřazovat. ... Výzva při čtení Tractatu je spíše vysvětlit, jak může mít jedno jediné dílo všechny tyto strany [stranu vyslovenou a nevyslovenou], než dělit knihu na ty části, které jsou dobré, a na ty, které vyřazujeme. ... Je to kniha, která vyžaduje být čtena jako celek.“*⁵¹

Je přesvědčena, že každý jednotlivý bod má v knize své místo a my ho nemůžeme nikdy opomenout v prospěch bodů ostatních. Proti tomuto pohledu na věc můžeme argumentovat faktem, že i dle

⁴⁸ Zvláštní skupinu již tradičně tvoří francouzská škola, u které jsem se s pokusem o podobnou kategorizaci nesetkala vůbec.

⁴⁹ Např. Joachim Schulte, H. J. Glock.

⁵⁰ Např. Eli Friedlander.

⁵¹ FRIEDLANDER, Eli. *Signs of Sense* str. 1-5.

Wittgensteinových vlastních slov v dopise Fickerovi nebo přímo v předmluvě *Tractatu* je naznačeno, že některé jeho pasáže jsou důležitější a pro pochopení jeho smyslu zásadnější. Mohlo by se nám pak však zdát, že se stačí soustředit na ně a opomenout pasáže předchozí, které k nim vedou a zakládají je. Závěr *Tractatu* bychom pak mohli číst jako samostatně stojící text, který je předchozími body pouze podepřen. Proti tomuto vývodu můžeme postavit klasickou Hackerovu pozici, jež může být výstižně vyjádřena následující citací:

„Je běžné vidět Tractatus jako kompletně a cele propojené dílo, a tudíž si myslet, že tzv. ‘mystické’ části knihy jsou ‘vyvrcholením díla zpětně reflektujícím vše to, co bylo předtím.’ To je, dle mého názoru, přinejlepším zavádějící, přinejhorším chybné. Je pravdou, že tyto části Tractatu jsou s tím, co bylo předtím, spojené, nicméně tato spojitost je slabá. Je také pravdou, že pro Wittgensteina byly velmi důležité. Avšak není zřejmé, že by plynuly z předchozích částí knihy.“⁵²

Hacker není zastáncem teze o nedělitelnosti *Tractatu*. Je si vědom toho, jak silný důraz Wittgenstein na určité pasáže kladl, zatímco jiné sice nevyřazoval, ale přisuzoval jim zcela jiný status než kupř. závěru *Tractatu* - oněm mystickým pasážím tvořícím jeho vyvrcholení. Jasně je odděluje, avšak neříká, že by závěr z předchozího nutně plynul.

Závěr je právě tou pasáží, o kterou jde i nám. Již vzhledem k tomu, že jsme poslušní Wittgensteinova doporučení a připraveni se plně soustředit zejména na předmluvu a závěr *Tractatu*, již proto nemůžeme v žádném případě přijmout lehce načrtnuté holistické čtení. Jeho argumenty jsou vcelku přesvědčivé, ale oproti původnímu očekávání jejich zastánců nás mohou jednodušeji přesvědčit o něčem trochu jiném, než pro co byly zkonstruovány. Můžeme si z nich vzít to, že v *Tractatu* má každý bod své místo, kde se plně projevuje jeho důležitost. Není tak možné bez dalšího některé části vyřadit. Z tohoto však můžeme usuzovat něco úplně jiného, než že je třeba se na *Tractatus* bezpodmínečně vždy dívat jako na celek a jeho text zkoumat jako jednu jeho část. Ano, my můžeme jeho text zkoumat jako jednu ze dvou částí jeho celku, ale přitom nesouhlasit s tím, že všechny části, ano, části, jeho textu jsou stejně důležité a nápomocné při zkoumání tohoto vztahu. Můžeme si tak dovolit z celku textu *Tractatu* vyjmout některé pasáže, a to konkrétně ty, které nám Wittgenstein sám doporučil. Tímto se v tuto chvíli do centra našeho zájmu dostává pasáž závěru a její nalezení. Určit, co přesně je v dopise Fickerovi závěrem míněno, znamená přijmout jeden z přístupů (i.)⁵³ (ii.), nebo oba dohromady.

Wittgenstein sám text *Tractatu* uspořádal do sedmi základních bodů,⁵³ které pak rozvíjí. Na

⁵² HACKER, P. M. S. *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein*, South Bend: St. Augustines Press, 1997, str. 101.

⁵³ *Tractatus* je psán následujícím způsobem: Každý jeho bod je označen číslem, přičemž první číslo označuje základní

základě tohoto bychom mohli přemýšlet nad tím, že závěr by měl být tvořen pouze posledním bodem. Ten sestává z jedné jediné věty.⁵⁴

„O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet.“⁵⁵

Tuto myšlenku by podporoval i fakt, že při shrnování smyslu *Tractatu* v předmluvě se pracuje pouze se dvěma body: co se vůbec dá říci, dá se říci jasně (i) a o čem se nedá mluvit, o tom se musí mlčet (ii). Bod druhý je téměř identický se sedmou větou *Tractatu*.⁵⁶ Bod první pak může poukazovat buď k celému textu *Tractatu* včetně jeho sedmé věty, o níž se nám teď jedná, nebo ke zbytku *Tractatu*, tedy jeho textu s vyloučením této věty. Další možností, kterou nemůžeme v této chvíli vyloučit, je to, že by bod první poukazoval jen na určitou myšlenku v *Tractatu* přítomnou, ne na nějakou jeho část. Pak by zůstala otevřená cesta k domněnce, že žádná z vět *Tractatu* tuto podmínku nesplňuje – žádná z jeho vět nepojednává o tom, co se dá říci, tedy totéž neříká jasně nebo dokonce neříká vůbec. Prozatím nechme tuto otázku otevřenou.

Naopak můžeme pochybovat o tom, že by závěr spolutvořil i bod (6) s celým svým rozvinutím (6-6.54), jelikož je příliš rozsáhlý na to, aby mohl být nazván závěrem, a mísí se v něm mnoho témat: logika, matematika, věda, estetika a etika. Jak již víme, Wittgenstein chtěl, abychom ze závěru pochopili, že smysl *Tractatu* je etický. To by nám mohlo naznačit, že se musíme soustředit hlavně na pasáže pojednávající o etice. Pokud se budeme držet představy, že závěrečné pasáže jsou určené svou pozicí, tedy tím, že jsou na konci, můžeme lehce narazit na to, že pro zahrnutí všech poukazů k etice určíme závěrem zbytečně velkou část textu.

Tímto krokem se dostáváme ke způsobu dělení (i.). Nejsme v jednoduché pozici, jelikož si nijak nepomůžeme vyhledáním explicitních poukazů k *etice* nebo *etickému*. Musíme brát v úvahu i ty pasáže, které s etikou přímo souvisejí, aniž by o ní však explicitně pojednávaly. Výčet konkrétních pasáží *Tractatu*, které budou pro naše zkoumání nejpodstatnější, budeme plně formulovat až v části zabývající se jejich výkladem. Prozatím se podívejme na to, jak dělí text *Tractatu* další sekundární autoři, a zkusme popřemýšlet nad tím, zda by nám mohla být jejich práce v určení závěrečných pasáží nějak nápomocná.

umístění mezi 7 rozvíjenými propozicemi. Za prvním číslem se píše tečka a další číslo za ní označuje pořadí poznámek napsaných k té oné základní propozici. Když se čísel v řadě vyskytuje více, pak číslo nalevo vždy označuje pořadí poznámky psané k poznámce označené číslem po pravé straně.

⁵⁴ Při všech citacích z *Tractatu* a jeho předmluvy používám překlady Jiřího Fialy (WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*, Praha: Oikymenh, 1993).

⁵⁵ TLP 7.

⁵⁶ Liší se jen použitým slovesem: *reden* v předmluvě oproti *sprechen* v sedmé větě.

Dělení do tematických celků (i.) najdeme u většiny autorů, kteří se strukturou *Tractatu* zabývají a jsou ochotni ho nějakým způsobem strukturovat. Velmi výstižný, komplexní pohled nabízí Glock: *Tractatus* dělí do osmi⁵⁷ základních tematických celků tímto způsobem:

„*Ontologie* (1-2.063) : ...

Zobrazování (2.1-3.5) : ...

Filosofie (4-4.2) : ...

Teorie logiky (4.21-5.641, 6.1-6.13) : ...

Matematika (6-6.031, 6.2-6.241): ...

Věda (6.3-6.372): ...

Mysticismus (6.373-6.522): *ETICKÁ a ESTETICKÁ hodnota je nevyslovitelná*

Odhazování žebříku (6.53-7) : ... “⁵⁸

V komentátorské tradici se velmi dobře ujal termín *mystické finále*, používaný pro označení závěrečných pasáží *Tractatu*. Pokud se chceme v určování závěru inspirovat u dalších interpretů, toto nesmíme pominout. Jedinou nepříjemností pro nás je to, že i tento termín mívá velice různé významy. Ne každý je schopen vydělit pasáže zabývající se mystikou takto jasně a cele jako Glock, mnozí pouze mluví o jakémsi mystickém finále, ale z jejich vyjádření není vůbec jasné, co tím myslí, a jestli tím vůbec myslí konkrétní část textu *Tractatu*.

Omezením těmito několika přístupy se samozřejmě nenecháme nijak znepokojovat, obzvláště pokud se rozhodneme nechat stranou bodové určování závěru a rámec *Tractatu* neurčovat mechanicky, ale tematicky. Budeme pamatovat na výhody všech způsobů dělení i na to silné z pozice (iii.), a to že *Tractatus* je organickým celkem.

Pro naše zkoumání je vlivem jeho specifického charakteru zásadní věta (7):

„*O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet,*“⁵⁹

kterou osobně považuji za druhou část onoho rámce *Tractatu*, tedy za jeho závěr. V žádném případě tím však nejdu proti Glockovu dělení, které mám za velmi případné, ani proti pozici (iii), kterou hodnotím jako plně opodstatněnou a při nahlížení *Tractatu* mající svůj smysl. Zatímco Glockovo dělení může být užitečné při rešerši textu nebo snaze o jeho rozdělení na tematické celky pro snazší

⁵⁷ V jiných pasážích najdeme i dělení na části pouze dvě: logickou a mystickou (GLOCK, H. J. A *Wittgenstein Dictionary*, str. 330).

⁵⁸ GLOCK, H. J. A *Wittgenstein Dictionary*, str. 364.

⁵⁹ TLP 7.

čtení nebo práci s ním, programové nedělení (iii) nám zase může poskytnout důležitý podnět k celkovému náhledu a upuštění od omezování se na mechanicky ohraničené pasáže při vykládání jednoho konkrétního problému v *Tractatu* se vyskytujícího. Pozice, se kterou budeme pokračovat, sice vymezuje rámec *Tractatu* a s ním i jeho závěr, na nějž Wittgenstein klade takový důraz, velice úzce, ale zároveň nás nijak nesvazuje a dovoluje nám zkoumat ho na základě všech ostatních vět *Tractatu*, přičemž se můžeme soustředit hlavně na ty, které jsou pro nás důležité a nějakým způsobem vystupují z pozadí textu. Tak určitě neopomeneme pasáže, v nichž se Wittgenstein zabývá pro nás zásadním výkladem distinkce mezi říkáním a ukazováním, stejně tak i hledáním kritérií vymezení smysluplného a v neposlední řadě místa směřující k tomu, na co se, poslušní Wittgensteinových pokynů, musíme soustředit obzvláště – směřující k oblasti nevyslovitelného, zejména k oblasti etiky.

2. Věty etiky a etické vyjádření

2.1 Ukazování nevyslovitelného

Zásadním bodem našeho zkoumání, u kterého se bude třeba na chvíli zastavit, je prozatím nevyjasněná distinkce: říkat a ukazovat. Zpravidla se o ní mluví spíše jako o distinkci mezi tím, co lze říci, a tím, co říci nelze, resp. co lze pouze ukázat. V případě této redukce se nejedná o svévolný čin autora anebo dokonce nějakého údernického interpretačního spolku, ale o krok podložený samotným Wittgensteinovým textem, v němž se mluví o říkání a ukazování vždy ve vztahu k předmětu těchto aktů.

V této formě naši pozornost toto rozlišení upoutává všude tam, kde se zdá jednat o samotný smysl *Tractatu*. Najdeme ho nejenom v jeho předmluvě, kde se dozvídáme, že:

*„Co se vůbec dá říci, dá se říci jasně; a o čem se nedá mluvit, o tom se musí mlčet,“*⁶⁰

v závěru neboli poslední větě, kde velice podobně píše:

*„O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet,“*⁶¹

ale i v již zmiňovaném dopisu Fickerovi, kde se vyjadřuje již méně úsporně, když mluví o tom, že se jeho dílo skládá ze dvou částí:

*„...té, která je zde, a ze všeho toho, co jsem nenapsal.“*⁶²

Ta část, která leží před námi, je částí vyslovující nebo alespoň pokoušející se cosi vyslovit. Naopak to, co nenapsal, se v části první ukazuje, je jí vymezeno, definováno právě tímto mlčením:

*„Stručně řečeno si myslím: Vše to, o čem mnozí dnes řeční, jsem já ve své knize definoval tím, že jsem o tom pomlčel.“*⁶³

Zmínky o zásadní úloze rozlišení mezi říkáním a ukazováním, resp. tím, co lze říci a tím, co se

⁶⁰ Předmluva, str. 7

⁶¹ TLP 7

⁶² Dopis Ludwigu von Fickerovi, 23.

⁶³ Dopis Ludwigu von Fickerovi, 23.

pouze ukazuje, můžeme nalézt i v další korespondenci. Uvedme např. dopis Russellovi, ve kterém říká již narovinu, že hlavní myšlenkou *Tractatu* je teorie toho,

„... co může být vyjádřeno (*gesagt*) propozicemi – tedy řečí (čili tím, co může být myšleno) a co propozicemi nemůže být vyjádřeno, ale pouze ukázáno (*gezeigt*).“⁶⁴

Nejenže se Wittgenstein vyjadřuje v tom smyslu, že pro něj tato distinkce představuje hlavní myšlenku *Tractatu*, ale je dle něj rovněž, jak záhy píše, kardinálním problémem filosofie.

Ačkoliv je porozumění úloze zkoumané distinkce v koncepci *Tractatu* zřejmě velmi důležité, v textu *Tractatu* bohužel nenajdeme její jasnou definici. Sice jsme totiž schopni najít řadu zmínek a dokonce i paragrafy, které by se jako definice zpočátku jevit mohly, ale při každém soustředění se pouze na jeden aspekt zkoumaného problému si ihned uvědomujeme, že není tím jediným a zároveň není nějakým způsobem nadřazený všem ostatním. Můžeme učinit pokusy sdružit tyto zmínky do několika příbuzných skupin,⁶⁵ ovšem toto pořádání nás nutně připraví právě

⁶⁴ R.37, v *Letters to Russell, Keynes and Moore*.

⁶⁵ Vedle náhledu na distinkci mezi říkáním a ukazováním jako určenou pouze jedním jediným způsobem, který je v sekundární literatuře velmi rozšířen, se setkáváme i s o mnoho zajímavějšími pokusy o různé kategorizace kritérií této distinkce. Ač zjednodušující, tak o poznání méně než tupé převádění všech přítomných zmínek pouze na jedno jediné hledisko.

Konkrétní výčet různých zmínek o ukazování v *Tractatu* poctivě předvádí Juliet Floyd ve svém článku *Wittgenstein and the Inexpressible* str. 182-183. Konkrétní kategorizaci pak najdeme kupř. u Warrena Goldfarba (*Showing*, nepublikovaný manuskript – internetový zdroj, 2005), který nastiňuje tři základní způsoby, jakými se v *Tractatu* zmínky o ukazování vyskytují, přičemž nevylučuje, že jich může být i více. Jsou to:

- (i) zmínky vykreslující kategorické distinkce,
- (ii) pak ty, které tvrdí, že logická forma věty v ní není přítomna, ale může z ní být vyčtena,
- (iii) a konečně ty, které se zabývají limity jazyka.

Širší výčet nabízí H.-J. Glock, který ve své knize *A Wittgenstein Dictionary*, str. 330-333, rozlišuje šest základních skupin:

- (a) *logická forma společná propozicím a tomu, co zobrazují (nevyjádřitelnost harmonie mezi myšlenkou a realitou),*
- (b) *význam znaků a smysl propozic (zákaz sémantiky),*
- (c) *logické vztahy mezi propozicemi (žádná pravidla logické inference),*
- (d) *logicko-syntaktická kategorie znaků (formální koncepty jsou pseudokoncepty),*
- (e) *struktura myšlenky a světa (hranice myšlenky jsou dány zevnitř),*
- (f) *mystické (nevyslovitelnost hodnoty).*

o to jedinečné, co v každé z nich je. Přesto se však už s ohledem na charakter našeho zkoumání snažme zabývat zejména tím, co je pro nás nejdůležitější – tedy tím, o čem Wittgenstein ve své knize tak významně mlčí. Tím, co je dle něj hlavním smyslem *Tractatu*, tím, co se svým mlčením snaží vymezit – etičnem. A právě vzhledem k této oblasti nevysloveného a nevyslovitelného zkusme s pomocí příslušných pasáží *Tractatu* vymezit kritéria určení toho, co lze říci, a toho, co lze pouze ukázat.

Když si přečteme větu

„Co lze ukázat, nelze říci,“⁶⁶

evokuje v nás řadu otázek; nutí nás ptát se:

(i) Co je to, co nelze říci, a lze jen ukázat?

(ii) Z jakého důvodu je něco nevyslovitelné?

(iii) Ukazuje se nevyslovitelné vždy stejným způsobem, anebo je těchto způsobů více?

Pokud platí druhá možnost, pak kolik je těchto způsobů a čím se vyznačují?

Pokud se chceme soustředit na oblast etična a celkově mystična, kde se zdá spočívat smysl *Tractatu*, pak to znamená, že se nebudeme důkladněji zabývat pasážemi pojednávajícími o ukazování a o tom, co se pouze ukazuje, v nichž nejde přímo o oblasti našeho zájmu, ale o ukazování v jistém smyslu jiného druhu. Zcela tak pomineme zmínky o ukazování, kde je tento termín použit ve smyslu prostého vyvození či formálního postupu důkazu,⁶⁷ ač se občas vyvozují pro nás vcelku zajímavá stanoviska.⁶⁸ Přidržujíce se Glockova dělení⁶⁹ a doplňujíce ho o další výskyty můžeme dále uvést stručný výčet toho, co je nevyslovitelné, tedy co se pouze ukazuje:

Ukazuje se forma zobrazení obrazu, tedy forma, již má obraz nebo propozice společnou se

Vidíme, že každý se pokoušel uplatňovat trochu jiná měřítko. Z pohledu Goldfarbova by nás zajímala zvláště kategorie (iii), při jejímž zkoumání by se mohly osvětlit jak limity jazyka, tak i možnosti vyjádření, pro něž tyto limity žádnou překážku netvoří. Z pohledu Glockova pak opět jako poslední umístěná kategorie (f), v jejímž rámci bychom mohli ještě konkrétněji rozvinout zkoumání možností našeho vyjádření nevyslovitelného. Samozřejmě však nemůžeme brát tyto kategorizace za definitivní a nechat se jimi jakkoli omezovat v tom, na jaké věty Wittgensteinova textu se zaměříme.

⁶⁶ TLP 4.1212.

⁶⁷ Jako např. TLP 4.42, 5.1311, 5.5422, 4.12-4.1212.

⁶⁸ Jako např. že duše v dnešním běžném chápání je nemožnou věcí, viz. TLP 5.421.

⁶⁹ H.-J. Glock: *A Wittgenstein Dictionary*, str. 330-333.

zobrazovaným,⁷⁰ význam znaků a jejich zaměnitelnost⁷¹ a s tím i logická nebo matematická rozmanitost⁷² a logika faktů,⁷³ ukazuje se rovněž to, že symbol něco označuje a co označuje (jméno označuje předmět, číselný znak označuje číslo,...), a že propozice je vždy o něčem,⁷⁴ ukazuje se smysl propozice, tedy co říká a v případě tautologií a kontradikcí to, že neříkají nic.⁷⁵ Ukazují se hranice jazyka a hranice našeho světa a to, že *svět je můj svět*,⁷⁶ ukazují se přírodní zákony,⁷⁷ a konečně také etično a obecně vše vyšší, mystické.⁷⁸ Nakonec i to, co je míněno větami *Tractatu* samotného, se neříká, ale pouze ukazuje.⁷⁹

Otázka (i) je nyní již alespoň schematicky zodpovězena, což nám dovoluje se soustředit pouze na tu její část, jež je pro nás zásadní:

(i) Co je etično, co je to, v čem má spočívat smysl *Tractatu*?

Můžeme redukovat i otázky další (ii, iii), a to tak, že se budeme ptát již konkrétněji:

(ii) Z jakého důvodu je etično nevyslovitelné?

a

(iii) Ukazuje se etično stejným způsobem jako ostatní nevyslovitelné a pokud ne, čím se způsob jeho ukazování liší?

Při jejich řešení zjistíme, že na otázku (i) již z podstaty etična odpovědět nelze – pokud se o to budeme pokoušet, čeká věty našeho zkoumání ortel stejný, jaký byl Wittgensteinem pronesen nad jeho větami vlastními:

„*Moje věty se objasňují tím, že je ten, kdo mi rozumí, rozpozná nakonec jako nesmyslné...*“⁸⁰

⁷⁰ TLP 2.17-2.174.

⁷¹ TLP 3.33, 6.23.

⁷² TLP 4.041-4.0412.

⁷³ TLP 4.0321.

⁷⁴ TLP 4.126, 4. 1211, 5.535, 4.126, 4.0621.

⁷⁵ TLP 2.221, 4.022, 4.461.

⁷⁶ TLP 5.5561, 5.6-5.641, 6.124.

⁷⁷ TLP 6.36.

⁷⁸ TLP 6.42-6.423, 6.522, nebo celkově 6.42-6.53.

⁷⁹ TLP 6.54.

⁸⁰ TLP 6.54.

A co víc, nejenže nemůžeme na tuto otázku odpovědět, ale už tímto krokem vylučujeme dokonce i smysluplnost otázky samé:

„K odpovědi, kterou nelze vyslovit, nelze vyslovit ani otázku.... Lze-li vůbec nějakou otázku položit, pak ji lze také zodpovědět⁸¹....

Pochybnost může být jen tam, kde existuje otázka; otázka jen tam, kde existuje odpověď, a odpověď jen tam, kde lze něco říci.“⁸²

Pokud není možné na otázku odpovědět, ani není možné tuto otázku položit. Když totiž nelze odpovědět z toho důvodu, že o předmětu našeho zájmu nelze mluvit – je nevyslovitelný, platí to nejenom pro respondenta, ale i pro tazatele. Platí to totiž pro kohokoli, kdo by se pokoušel ono nevyslovitelné vyslovit.

Co tedy můžeme udělat? Jak se můžeme přiblížit tomu, abychom *mu* rozuměli, abychom porozuměli oblasti, do které se *jeho* slova zdají směřovat? Můžeme se o to pokusit právě tak, že vysvětlíme důvod, proč je etično nevyslovitelné a proč se ony objasňující věty *Tractatu* rozumějícímu nakonec objasněné jeví jako nesmysly. Vysvětlíme, jaký status tyto věty mají a jakým způsobem ono nevyslovitelné ukazují, resp. jaká jsou specifika ukazování etična.

Vidíme tedy, že otázku (i) nezodpovíme přímo, ale pouze zodpovězením otázek (ii) a (iii). Pokud budeme úspěšní a podaří se nám vysvětlit vše to, co jsme si předsevzali, odpověď na první otázku by měla být stejně zřejmá jako to, proč na ni nemůžeme odpovědět.

⁸¹ TLP 6.5.

⁸² TLP 6.51.

2.2 Nesmyslné a smysluprázdné

Když nyní mluvíme o vyslovitelném a nevyslovitelném, plně se ukazuje smysl Wittgensteinových slov, jež jsme četli v předmluvě:

„Kniha chce tedy vytyčit myšlení hranici, anebo spíše – nikoli myšlení, nýbrž výrazu myšlenek: neboť abychom vytyčili myšlení hranici, museli bychom moci myslet obě strany této hranice (museli bychom moci myslet to, co myslet nelze).

Tato hranice se může vést tedy jen v jazyku a to, co leží za touto hranicí, je prostě nesmysl.“⁸³

Nemůžeme totiž vytyčovat hranici myšlení, a to i kdybychom chtěli. Z toho důvodu se Wittgenstein uchyluje k tomu, že vytyčuje hranice jazyku. V jazyku se totiž, na rozdíl od myšlení, může vydat za jeho hranice, což mu dovolí je přesně určit, a to na základě toho, že je schopen si je osahat i z druhé strany – ze strany, kde jazyk již není jazykem. Není jím v tom smyslu, že není smysluplný. Zatímco myšlení své hranice překročit nedokáže a nezbyvá mu, než na ně tupě narážet a vysílat k nim jako od zrcadla se odrážející signály tušení, jazyk si toto překročení dovolit může. Sice tím pozbude své smysluplnosti a ztratí svou základní funkci, ale i přesto budou propozice za jeho hranicemi stále jeho součástí – tou součástí, která se vydala za jeho hranice. Zkoumání samotných hranic smysluplného jazyka nám tedy dovoluje předpokládat obdobné hranice myšlení, anebo, jinými slovy, vykreslením hranic jazykovému výrazu myšlenek můžeme určit hranice myšlenkám samotným.

Již víme, že etično leží *za* těmito hranicemi. Leží za hranicemi myšlení, za hranicemi jazyka i za hranicemi světa. Když se nemyslitelná strana za hranicemi myšlení dočasně nahrazuje sice nesmyslnou, ale vyslovitelnou paralelní stranou za hranicemi smysluplného jazyka, můžeme zkusit nahradit etično nacházející se za hranicemi našeho světa a myšlení oblastí propozic o etičnu pojednávajících, nebo spíš o to pouze usilujících. Co nelze myslet by totiž nemělo být možno ani vyslovit. Prozkoumáním etických propozic bychom přesto možná mohli získat alespoň nějaká vodítka, jež by nám pomohla se k etičnu přiblížit a odhalit tak podstatu jeho nevyslovitelnosti a to, jakým způsobem se může ukazovat.

Pokud tedy chceme zkoumat etické propozice, které by se měly snažit pojednávat o etičnu, jež leží za hranicemi našeho světa a myšlení, budeme se muset vydat za hranice jazyka a zjistit, jaký vztah k těmto hranicím etické propozice mají.

⁸³ Předmluva TLP, str. 7.

To, co se nachází v oblasti ležící za hranicemi jazyka, Wittgenstein v předmluvě označuje jako nesmysl.⁸⁴ V textu *Tractatu* používá dvě různá slova, a to nesmyslné⁸⁵ a smysluprázdné,⁸⁶ přičemž výběr jejich použití se vůbec nezdá být náhodným. Pokud se totiž podíváme blíže na jejich jednotlivá užití, zjistíme, že Wittgenstein tyto dva termíny přísně odděluje. To se ukáže např. tehdy, když mluví o tautologii a kontradikci:

„Tautologie a kontradikce nemají smysl [sinloss].⁸⁷

... Tautologie a kontradikce nejsou však nesmyslné [unsinnig].“⁸⁸

Zde můžeme vidět, že se jedná o dva různé termíny, které bychom neměli zaměňovat. Výraz *smysluprázdný* je užit, jak už jsme naznačili, v souvislosti s výkladem tautologie a kontradikce,⁸⁹ dále ve spojení *smysluprázdná hypotéza*,⁹⁰ a nakonec jsou za smysluprázdná a zbytečná prohlášena logická vyvozovací pravidla.⁹¹ Ve všech ostatních případech se už vždy jedná o termín *nesmyslný*,⁹² *nesmysl*⁹³ nebo v jednom případě i *nesmyslnost*.⁹⁴

Abychom mohli určit pravidla pro nesmyslnost a smysluprázdnost, budeme si nejdříve muset alespoň stručně nastínit obrazovou teorii významu. Ponecháme stranou její různé problémy, které zamotaly hlavu už nejednomu interpretovi, a soustředíme se na náčrt základního principu, na kterém je postavena.

Jak již naznačuje vžitý název jeho sémantické teorie, jejím základem je to, že

„Věta je obrazem skutečnosti.

Věta je model skutečnosti tak, jak si ji myslíme.“⁹⁵

⁸⁴ Unsinn.

⁸⁵ Unsinn.

⁸⁶ Sinloss.

⁸⁷ TLP 4.461.

⁸⁸ TLP 4.4611.

⁸⁹ TLP. 4.461, 5.1362.

⁹⁰ TLP 5.5351 Zde jsem upravila překlad, jelikož *sinnlos* je v českém textu přeloženo jako *nesmyslná*, tedy záměnně se *unsinnig*. Možná šlo však o záměr překladatele, jelikož v tomto paragrafu se dříve dvakrát vyskytuje slovo *unsinn* a jednou *unsinnig* a je tedy možné, že byl nepřesný sám autor. Pochopitelné jsou obě varianty, tudíž volím tu, jež se nevymyká.

⁹¹ TLP 5.1312.

⁹² TLP 3.24, 4.003, 4.124, 4.1272, 4.1274, 4.4611, 5.473, 5.5351, 6.51, 6.54.

⁹³ TLP 5.5303, 5.5351, 5.5422, 5.5571.

⁹⁴ TLP 4.003.

⁹⁵ TLP 4.01.

Pro větu je tedy důležité to, aby opravdu byla obrazem skutečnosti. To ji totiž definuje a bez splnění této podmínky nemůže být smysluplnou větou, tedy součástí našeho jazyka. Co tedy musí věta splňovat, aby se stala obrazem skutečnosti?

„Podstata větného znaku se velmi vyjasní, myslíme-li si jej složený nikoli z písemných znaků, nýbrž z prostorových předmětů (třeba stolů, židlí, knih).

Vzájemná poloha těchto věcí pak vyjadřuje smysl věty.“⁹⁶

Věta není jedinou možností, jak skutečnost zobrazit, nýbrž je jen speciálním typem obrazu. Pro vysvětlení nám Wittgenstein předkládá další jeho typ, a to obraz prostorový – s ním se každý z nás setkává dnes a denně a tím pádem je vhodný k tomu, aby nezasvěcenému čtenáři jednoduše vysvětlil princip zobrazování. Dalším důvodem je to, že to byl právě prostorový obraz, který ho k formulaci této koncepce vedl. Šlo o soudní skicu dopravní nehody, tedy o schematický obrázek kreslený na papíře. Wittgenstein si uvědomil, že to, co je na něm zásadní, nejsou jeho jednotlivé prvky, ale vztahy mezi nimi. Na obrázku totiž sice našel symbol pro každý důležitý prvek zobrazované skutečnosti, ale samotné znaky byly vcelku nahodilé – pro věrné zobrazení příslušné dopravní situace nebylo důležité, zda se pro znázornění jejích jednotlivých členů, tedy osobních vozidel, použijí malá dřevěná autíčka anebo jen barevné body kreslené perem. Co důležité bylo, byly vztahy mezi těmito členy. Obraz se musí samozřejmě přizpůsobit tomu, co má zobrazovat – pokud by ona skica neměla zobrazovat dopravní situaci, ale tvář jednoho z řidičů, byly by nároky na ní kladené zcela jiné. Ale i zde by bylo zásadní dodržet určitá pravidla, klást body obrazu vedle sebe tak, aby odrážel skutečnost. To se mu totiž podaří jen tehdy, má-li s ní něco společného.

„Že se prvky obrazu k sobě mají určitým způsobem představuje to, že se věci mají takto k sobě.

Tato souvislost prvků obrazu se nazývá jeho strukturou a možnost této struktury jeho formou zobrazení.“⁹⁷

Ono něco je forma. Právě tu musí mít obraz se zobrazovanou skutečností společnou. V případě prostorového obrazu je to forma prostorová. V soudní skice tedy musí být dodrženy zákony prostoru, stejně jako je jimi prostoupeno uspořádání prvků skutečnosti. Nemůže se tedy stát, že by

⁹⁶ TLP 3.1431.

⁹⁷ TLP 2.15.

součet úhlů v trojúhelníku vtisknutém mezi tři libovolné body obrazu byl jiný než 180° anebo aby byly dva jeho prvky fyzicky v jednom bodu prostoru. Stejně tak se to totiž nemůže stát v zobrazované skutečnosti. Obraz musí mít se zobrazovaným společnou formu zobrazení:

„To, co musí mít obraz společného se skutečností, aby ji mohl svým způsobem zobrazovat – správně či nesprávně – je jeho forma zobrazení.“⁹⁸

Pokud společnou formu nesdílí, není obrazem. Co však společného mít nemusí, je to, jak se k sobě jednotlivé prvky mají – aktuální vztahování se předmětů ve skutečnosti se může lišit od vztahů mezi prvky obrazu. To obraz nediskvalifikuje, ale pouze ho dělá nesprávným, nepravdivým. Stav, jenž je na obraze zachycen, nemusí být aktuálně existující. Stačí totiž, že je možný. Uspořádání prvků obrazu musí respektovat možnosti těchto prvků, udávající, do jakých vztahů mohou vstupovat a jak se mohou s ostatními prvky vázat. Tak se řidiči mohou po nehodě objímat, zatímco kdyby se autor soudní skicy rozhodl znázornit objímající se vozidla, s pochopením by se nesetkal. Možná ani s porozuměním ne. Ten, kdo by se jeho obraz pokoušel číst, by nejspíše za jeho počinem hledal spíše neobratné znázornění ostré srážky – zkrátka něco, co je v realitě možné, co je vozidlům dovoleno dělat. Už nyní si můžeme všimnout, že jde o zcela jiný druh chyby, než kdyby pravotočivou zatačku znázornil jako levotočivou. V tomto případě by jeho obraz byl shledán nepravdivým, jelikož tam *mohla* být levotočivá zatačka. Ale jak nazvat obraz znázorňující dojemný moment usmíření dvou vozidel? I zde můžeme říct, že by se vozidla objímat mohla. Ano, *mohla*, pokud by byla vyrobena vozidla toho schopná.

Nejsou to jen prostorové obrazy, co může zobrazovat skutečnost. Jak již zaznělo, prostorové obrazy jsou, stejně jako obrazy jazykové, pouze určitými typy obrazů obecně. Způsob větného zobrazování se však v mnohém neliší od zobrazování prostorového. Prvky věty nejsou prostorové znaky, ale jména. Ty zastupují prvky skutečnosti, předměty, a rovněž vstupují do různých vztahů. Sice již nejde o zákony fyzikálního prostoru, ale spíše o zákony gramatiky, což však nemění podstatu fungování její zobrazovací funkce. Rovněž se musí řídit určitými zákony, musí mít formu společnou se zobrazovanou skutečností. V případě větného znaku to však není forma prostorová, nýbrž logická. Logická forma je společná skutečnosti, jazyku i myšlení – nemůžeme myslet nelogicky.

Stejně jako prostorový obraz, i věta může být nepravdivá, a to když znázorňuje aktuálně neexistující, ale přitom možný stav věcí.

⁹⁸ TLP 2.17.

„Věta může být pravdivá či nepravdivá jen proto, že je obrazem skutečnosti.“⁹⁹

To, že vůbec může nabývat pravdivostních hodnot, je podmíněno tím, že je obrazem skutečnosti. A obrazem skutečnosti může být jen tehdy, pokud sdílí tutéž formu – logickou formu zobrazení. Tuto formu na rozdíl od skutečnosti ale nereprezentuje a ani reprezentovat nemůže. Abychom totiž mohli reprezentovat logickou formu,

„museli bychom se s větou dostat mimo logiku, tj. mimo svět.“¹⁰⁰

Věta ukazuje logickou formu skutečnosti,¹⁰¹

vykazuje ji. Logická forma se v ní pouze zrcadlí, vyjadřuje se jím, avšak tím nám tuto možnost krade – my ji jazykem vyjádřit nemůžeme. Nemůžeme se dostat mimo tento svět a mimo logiku, jíž je tento svět svázán. Logickou formu společnou všemu zobrazovanému a zobrazujícímu není možné vyslovit. Ukazuje se v jazyce. Kromě logické formy, jak jsme již naznačili výše, se toho může v jazyce ukazovat ještě mnoho. Nalezneme i další nevyslovitelné, jež se může ukazovat. Od spojitosti symbolu s příslušným předmětem až po námi hledané etično.

Co se však stane, když logickou formu nedodržíme? Co se stane, když budeme chtít v jazyce umístit dvě jména jako dvě tělesa do jednoho totožného místa v prostoru? Tedy tam, kde má být dle gramatických pravidel jen jedno slovo určitého druhu, umístíme dvě? Můžeme se o to pokusit – máme totiž to štěstí, že na rozdíl od přísného prostoru to v jazyce možné je. Když tedy utvoříme větu *Šlo jednalo se o pravotočivou ostrou zatáčku*, vidíme, že slova *pravotočivá* a *ostrá*, ač stejného slovního druhu, na místě vyhrazeném pro přívlastky být mohou, zatímco na místě přísudku máme přeplněno. *Jít a jednat se* jako dvě slovesa schopná plnit funkci přísudku ji plní jen tehdy, když se o své místo s žádným jiným slovesem nedělí. Pokud se na určené místo dostanou obě najednou, přestávají tak fungovat a stávají se jen součástí nesmyslné věty. Ano, tuto větu neoznačíme za nepravdivou. Za nepravdivou bychom označili větu *Jednalo se o levotočivou zatáčku*. Tato věta je gramaticky správně utvořena a mohla by označovat určitý stav skutečnosti, tedy je smysluplná a má nárok na to, aby jí byla přisuzována pravdivost či nepravdivost. Oproti tomu věta *Šlo jednalo se o pravotočivou zatáčku*, nepravdivá není a ani nemá nárok na to, aby jí byla přisuzována pravdivostní hodnota.

Když chceme utvořit nesmysl, nemusíme se omezovat na nudné gramatické chyby, ale můžeme rovnou vypálit nějaký blábol jako třeba *C'bthnk fm'latgh*. Nehledě na to, zda je tato věta

⁹⁹ TLP 4.06.

¹⁰⁰ TLP 4.12.

¹⁰¹ TLP 4.121.

smysluplná v nějakém jiném jazyce, v našem jistě není a tudíž ji označíme za nesmysl.

Vraťme se nyní k pojmu *smysluprázdný*. Jak se *smysluprázdná* věta liší od *nesmyslu*? Zkusíme na tuto otázku odpovědět na základě znalosti toho, v jakých situacích Wittgenstein tento pojem užívá. Tematicky jde vesměs o věty logiky. Jejich forma se však vyznačuje tím, že neodporuje logické formě zobrazování vyžadované po všech *smysluplných* větných znacích. Na rozdíl od *nesmyslů*, které nedodržují předepsanou formu, tuto formu věty *smysluprázdné* dodržují. V čem tedy spočívá jejich *smysluprázdnost*? Proč nejsou *smysluplné*, tak jako ostatní správně utvořené věty našeho jazyka?

Víme, že věta ukazuje logickou formu skutečnosti, a vedle toho říká, že se věci mají tak a tak. Zároveň ale věta

„... ukazuje svůj smysl.

Věta ukazuje, jak se věci mají, je-li pravdivá. A říká, že se věci takto mají.“¹⁰²

Smysluprázdná věta ale selhává právě v tomto: neukazuje svůj smysl v běžném slova smyslu, tedy tak, jak to dělají věty *smysluplné*. Vedle toho nic neříká – neříká, že se věci mají tak a tak a ani to říkat nemůže, jelikož její znaky nic neoznačují. Jejich účelem není označovat, ale pouze být součástí věty logiky, která něco ukazuje. Ale neukazuje, jak se věci mají. Ukazuje nám podmínky možnosti těchto věcí, ukazuje, jak je vůbec možné, že se věci nějak mít mohou.

„Možnost věty spočívá na principu zastupování předmětů znaky.

Mou základní myšlenkou je, že „logické konstanty“ nezastupují. Že se logika faktů nedá zastoupit.“¹⁰³

Prvky vět logiky, logické konstanty, nezastupují. Nemohou tedy zastoupit to, co by se zdály zastupovat – logiku faktů. Samotné podmínky možnosti stavů věcí, faktů. Tyto podmínky se ve větách logiky pouze ukazují. I samotné věty logiky pak pod tato pravidla spadají a jsou utvořeny v souladu s nimi. Jsou tedy větami našeho světa v tom smyslu, že podléhají jeho zákonům, ale na rozdíl od vět *smysluplných* jsou věty *smysluprázdné* transcendentální. Jejich smysl totiž nesměruje do našeho světa, jelikož, jak již bylo řečeno, neukazují, jak se věci mají. Jejich smysl náš svět objímá, drží ho pohromadě:

¹⁰² TLP 4.022.

¹⁰³ TLP 4.0321.

„Logické věty popisují lešení světa anebo ho spíše reprezentují. „Nepojednávají“ o ničem. ... V logice vyjadřujeme jen to, co je nelibovolné: To však znamená, že v logice nevyjadřujeme pomocí znaků, to, co chceme my, nýbrž že se v ní vypovídá přirozená nutná povaha znaků samých.“¹⁰⁴

Užitím vět logiky tedy nemůžeme o ničem pojednávat – ale stejně jako ve smysluplných větách se v nich ukazuje logická forma. Na rozdíl od smyslu vět smysluplných je však tato logická forma, resp. její ukazování, zároveň jejich vlastním smyslem.

¹⁰⁴ TLP 6. 124.

2.3 Věty etiky

Zabývali jsme se větami nesmyslnými a smysluprázdnými zvláště proto, abychom zjistili, jaký status mají věty etiky – věty pokoušející se vyjádřit něco o etice, říct, že se to s ní má tak a tak. I ve Wittgensteinově *Tractatu* najdeme takové věty,¹⁰⁵ vedle čehož v něm však najdeme i jejich hodnocení.¹⁰⁶

Čím jsou definovány věty etiky, jak je poznáme? V *Tractatu* se píše, že

„... nemohou být žádné věty etiky. Věty nemohou vyjadřovat nic vyššího.“¹⁰⁷

Jak s tímto naložit? Jak naložit s tím, že nemohou být žádné věty etiky, když běžně takové věty tvoříme a užíváme. Budeme si muset rozlišit věty etiky v běžném smyslu, tedy ty, se kterými se běžně setkáváme, a věty etiky v tom smyslu, v jakém o nich v tomto paragrafu mluví Wittgenstein. Věty etiky jsou podle něj nemožné z toho důvodu, že by jejich hodnota musela být vyšší než hodnota vět ostatních. Ale

„Všechny věty mají stejnou hodnotu,“¹⁰⁸

tudíž se v našem světě nemohou vyskytovat věty hodnoty vyšší. Vyjadřovaly by totiž tuto hodnotu, říkaly by, jak se to má s něčím, co v našem světě nenajdeme. Říkaly by, jak se to má s něčím vyšším, jak se to má s etičnem. Na rozdíl od věd produkujících věty smysluplné a logiky produkující věty smysluprázdné nemá etický diskurs žádný předmět, ke kterému by se jeho věty vztahovaly.

Když tedy věty etiky používáme, ve skutečnosti jsou to jen falešné věty etiky. My je tak můžeme nazývat a můžeme se tvářit, že jimi vyjadřujeme něco etického, ale ve skutečnosti o etičnu neřekneme zhora nic – naše věty etiky se jen tváří, že o etice něco vyjadřují, a my s nimi. O etice totiž mluvit nelze:

„Je jasné, že etika se nedá vyslovit.“

Etika je transcendentální.“¹⁰⁹

¹⁰⁵ TLP 6.42-6.423.

¹⁰⁶ TLP 6.54.

¹⁰⁷ TLP 6.42.

¹⁰⁸ TLP 6.4.

¹⁰⁹ TLP 6.421.

A nedá se vyslovit právě proto, že je transcendentální. Etika stejně jako logika nemůže být předmětem našich promluv, jelikož není prvkem našeho světa. Etika a logika však nejsou jedním, ani nemají stejnou pozici. Zatímco logika určuje podmínky možnosti našeho světa a vytyčuje hranice vyslovitelnému zevnitř, etika je právě to, co za nimi po jejich vytyčení zůstane. Ze své strany by však vytyčení těchto hranic mohla napomáhat. Jak již ale bylo řečeno, hranice toho, co lze vyslovit, musí být nutně vymezeny zevnitř, a to proto, že svá logická vymezení můžeme směřovat jen a právě do této oblasti. Jak by tedy vnější oblast nevyslovitelného mohla napomáhat vytyčení těchto hranic? Rozhodně se na jejich vytyčování nemůže podílet negativně. Pokud totiž říkáme, že hledané hranice vymezíme zevnitř, jelikož jen zevnitř je vymezit lze, nemůžeme v návaznosti na toto prohlášení říci, že zvenčí je vymezit nelze a myslet si, že tím vymezujeme i oblast ležící za nimi. Takováto negace totiž stále patří pouze do oblasti protknuté logickou formou, tedy do oblasti uvnitř, a i v případě, že se negace jako logická propozice hranic světa dotkne, je však stále nemůže překročit.

Etické propozice stejně jako logické nezobrazují žádný stav věcí, jelikož jejich prvky nezastupují žádné předměty našeho světa. Zatímco však věty logiky tvoří logické konstanty, které jako takové nic zastupovat nemají a jejich smyslem je to, aby ukazovaly nutnou logickou formu, věty etiky takovými prvky tvořeny nejsou. Ano, jejich části sice také nic nezastupují, ale není to jejich účelem a nepřiznávají se k tomu. Naopak, tyto části se tváří, jako že něco zastupují. Smysl vět logiky je rozprostřen v samých hranicích našeho světa, dává se jako ukazatel jeho ležení a poskytuje nám určitý vhled do jeho formy. Smysl vět etických se však na oko snaží putovat ke svému cíli, ale vzápětí se tříští o hranice našeho myšlení. A pokud není bedlivě sledován a odhalován ve složité spleti smyslů platných a neplatných, může nám unikat a podílet se na dalších a dalších na sebe se nabalujících mýlkách.

„Správnou metodou filosofie by vlastně bylo: říkat jen to, co se říci dá, tedy věty přírodovědy – tedy něco, co s filosofií nemá nic společného – a pak vždy, když někdo jiný chce říci něco metafyzického, ukázat mu, že některým znakům ve svých větách nedal význam.“¹¹⁰

Měli bychom tedy při odhalování vět s tímto nemocným smyslem poukazovat na to, že některým znakům v nich nebyl přisouzen význam. Když tedy máme větu: *Etika se nedá vyslovit*, musíme u ní poukázat na to, že výrazu *etika* nebyl dán význam, tedy tato věta nemůže být smysluplná. Tento

¹¹⁰ TLP 6.53.

význam je však přidělován konvenčně¹¹¹ – pokud se v nějakém jazykovém společenství domluvíme, že *etika* je názvem určitého typu vozidla, a v tomto jazykovém společenství to bude všeobecně přijímáno, budeme na větu pohlížet jinak. *Etika se nedá vyslovit*, pak sice bude čirým nesmyslem, ale jinak budeme moci se slovem *etika* zacházet jako s jakýmkoli jiným slovem s přiřazeným významem. Naše věta bude nesmyslná proto, jelikož *etika* v našem novém pojetí funguje tím způsobem, že se dá nastartovat, dá se s ní jet a dá se i nabourat, dá se dokonce i obejmout, ale nemůže být přímým předmětem slovesa *vyslovit* ani podmětem jeho zvrtné podoby. Znak užitý pro označení toho, k čemu chceme referovat, zde tedy není důležitý. Důležité je to, že chceme k něčemu referovat, snažíme se pro to vytvořit symbol, ale nedaří se nám to a ten zůstává stále jen bezvýznamným znakem. Nedaří se nám to z toho důvodu, že předmět našeho zájmu spočívá za hranicemi vyslovitelného a my o něm nemůžeme mluvit, nemůžeme si ho vzít za předmět našich vět.

Není to problém jenom vět etiky, ale všech vět, které se pokoušejí vyslovit nevyslovitelné a směřovat tak za hranice našeho světa. Jsou to věty *mystické*, snažící se vypovídat obecně o mystičnu, čímž se tváří, že se za hranice našeho světa a myšlení dostávají. Pokud se vlákno jejich smyslu snaží tyto hranice prorazit a překročit a proniknout tak za tím, o čem se snaží vyjadřovat, jejich smysl je neplatný a jejich vypovídací hodnota není rovna větám smysluplným. Dle Wittgensteinových vyjádření¹¹² je rovna spíše vypovídací hodnotě vět nesmyslných, různých blábolů, jako je třeba *C'bthnk fm'latgh*. Ty nám totiž stejně jako věta, jejíž smysl se pokouší transcendovat náš svět, neřeknou vůbec nic.

Jak se to tedy má s větami etiky, tedy s těmi, které *nemohou být*? O stavu věcí nám neříkají nic, jelikož některým jejich prvkům není přiřazen význam. Toho, o čem by se zdály vypovídat, se ani náznakem nedotýkají a v našem jazyce fungují podobně jako čisté bláboly. Ne každý je však takto rozpozná a z nějakého důvodu jsou stále v oběhu a hojně komentovány. Vtipným příkladem je Wittgensteinovo kroucení hlavou nad problémem,

„... *zda je dobro více či méně identické než krásno*,“¹¹³

který je jen jedním zástupcem řady vět, u kterých si nemůžeme být moc jisti, o čem mluví, natož o čem by mluvit chtěly. Jsou tedy věty těmito podobné a s nimi i věty etiky nesmyslné?

Problém je v tom, že na první pohled mají správnou logickou formu, neobsahují gramatické chyby, ani nevypadají jako nějaký blábol. Mohlo by se tak zdát, že jsou smysluprázdné podobně

¹¹¹ Viz. KRIPKE, Saul, *Naming and Necessity*, Cambridge: Harvard University Press, 1980.

¹¹² TLP 6.4-6.421, 6.53, 6.54.

¹¹³ TLP 4.003.

jako věty logiky. Jejich postavení je sice jiné, ale za předpokladu, že by měly společnou formu, by mohly ukazovat alespoň ji, a jelikož by neměly jiný smysl, mohlo by za tento smysl, ač skrytý, být bráno toto ukazování.

Často trvá velmi dlouho, než jejich nesmyslnost odhalíme a strhneme falešné zdání logické formy.

„Russelovi vděčíme za to, že ukázal, že zdánlivá logická forma věty nemusí být její skutečnou formou.“¹¹⁴

Zdánlivě smysluplné, tyto věty však velice rychle z této kategorie vypadávají po tom, co se zjistí, že jednomu nebo více z jejich prvků není přiřazen význam. To je formálním důvodem jejich neúspěchu při snaze být zařazeny jako smysluplné. Jazykový znak bez významu se totiž nemůže nijak vázat a fungovat v jazykové struktuře. Zdánlivá logická forma celého větného znaku se pak odhalí ve své nepatřičnosti, když se zjistí, že tyto věty tuto formu nemají. Zatímco logické konstanty, ač neoznačující, přesto schopné vázat se dle logické formy jako znaky ve větách, znaky bez významu ve větách etiky se z formálních důvodů takto vázat nemohou. Nemohou tedy být označeny jako smysluprázdné.

A také tak věty této kategorie označeny nejsou, mluví se o nich totiž jako o nesmyslných:

„Většina vět a otázek, které byly napsány o filosofických věcech, není nepravdivá, nýbrž nesmyslná. Nemůžeme proto vůbec takové otázky zodpovědět, nýbrž jen prokázat jejich nesmyslnost. Většina otázek a vět filosofů spočívá na tom, že nerozumíme naší jazykové logice.“¹¹⁵

Věty etiky tedy nesplňují formální nároky pro to, aby mohly být smysluplné a fungovat tak v našem jazyce, ale získávají status vět nesmyslných. Otázkou je nyní to, zda jsou odlišné od čirých blábolů, anebo jsou s nimi na jedné lodi.

Co má čirý blábol (i), věta obsahující gramatickou chybu (ii) a věta etiky společné (iii), je to, že nic neříkají. Zdají se mezi nimi být ale i rozdíly. Zatímco v prvním případě se jedná o libovolnou skrumáž znaků, v případě druhém z věty rozpoznáme její správnou podobu a tuto větu pak umíme opravit. Umíme ji upravit tak, aby byla smysluplná. Zatímco znak *C'bthnk fm'latgh*, rozpoznáme jako čirý nesmysl, blábol, větný znak *Šlo jednalo se o pravotočivou zatáčku*, dokážeme opravit: *Jednalo se o pravotočivou zatáčku*. To je však jen zdání – ve skutečnosti jsme ze znaku *Šlo jednalo*

¹¹⁴ TLP 4.0031.

¹¹⁵ TLP 4.003.

se o pravotočivou zatačku, vytvořili větu úplně novou, smysluplnou. *C'bhmk fm'latgh*, bychom mohli nahradit větou *Naše těla hoří*, a v podstatě by šlo o úpravu stejného řádu. Ano, můžeme namítnout, že v druhém případě prostě nemůžeme vědět, že právě tato úprava je ta správná. My to ale nemůžeme *vědět* ani v případě prvním. Nikdy nemůžeme znát rozsah chyby při tvorbě věty vzniklé, tudíž při opravě vět vždy tak nějak hádáme.

Co se týče vět etiky a dalších jim podobných, ty ani nezkoušíme nijak opravit. Jejich nepovedený smysl, který za nimi přesto *cítíme*, nás od toho zrazuje. Wittgenstein by nás při jejich tvorbě možná přerušil a řekl by nám, že některým znakům v nich nedáváme význam. A my bychom je pak mohli donekonečna nahrazovat znaky jinými, a přesto bychom stále nedocílili toho, čeho bychom docílit chtěli. Žádnému znaku se totiž nedá přiřadit ten význam, který bychom mu rádi přiřadili. Tímto bychom se dostali do podobné situace jako před pár řádky a při opravě věty bychom museli nahradit znak, kterému význam není přiřazen, znakem jiným, schopným fungovat ve větné struktuře jako symbol. Druhou možností by bylo původnímu znaku nějaký význam přiřadit – ne však transcendentální, museli bychom vybírat z množiny významů našemu svět immanentních. Větu *Etika se nedá vyslovit*, bychom pak mohli opravit buď takto: *Tento znak se nedá vyslovit*, kdy bychom se vyjadřovali k nějakému slovu pro nás exotického jazyka, anebo: *Etika se nedá opravit*, přičemž bychom mluvili o našem novém vozidle. Anebo také úplně jinak.

Zatímco smysl vět etiky si představíme jako bezmocně narážející na hranice našeho jazyka, smysl ostatních nesmyslů (i, ii) v nás bloumá jako bezcílně se vlnící nit. Jelikož se ale smysl může ukotvit jen a pouze v našem světě a nikde jinde, jaký máme důvod k tomu, abychom věřili, že zatímco smysl běžných nesmyslů nesměruje nikam, smysl vět etických někam směřuje? Že směřuje za hranice našeho světa? Důvod nemáme žádný. Jistě ne takový, který by se zakládal v textu *Tractatu*,¹¹⁶ ani takový, který by se dal z jeho vět platně vyvodit. Smysl vět etických je úplně stejně nezakotvený a úplně stejně bezcílný jako smysl nesmyslů kategorií (i, ii). A smysl je smyslem jen tehdy, když opravdu k něčemu směřuje. Nesmysl nic neříká, o ničem nemluví, nemá nic, k čemu by svůj smysl směřoval. Tedy se dá říci, že žádný smysl ani nemá. Stejně tak pak věty etiky, které se tváří směřovat k něčemu transcendentálnímu, k něčemu za hranicemi našeho světa, což je jim ale stejně platné jako je doufání v opravu nějakého blábolu.

I když na poli sémantickém jsou si tyto různé nesmysly rovny, přece jen však můžeme cítit jejich různost. Ne mezi (i) a (ii) případem, kdy je možnost gramatické chyby jen variací na špatně utvořenou větu. Ale mezi větami etiky a těmito dvěma případy (i, ii). Tímto se dostáváme k bodu, na němž se lámou všechny interpretační přístupy k *Tractatu*.¹¹⁷

¹¹⁶ TLP 1-7.

¹¹⁷ Viz. mé rozdělení interpretačních přístupů na str. 12, bod (ia, ib).

Jaký je tedy rozdíl mezi nesmyslným blábolem a nesmyslnou větou etiky? Existují vůbec dva druhy nesmyslů? V případě gramaticky špatné věty můžeme tušit, k čemu by se měla vyjadřovat, pokud by byla utvořena správně. U tohoto tušení však zůstáváme a nic se nemění na tom, že nemůžeme *vědět*, k čemu by se vyjadřovala, a nemůžeme vědět, jaká by byla její správná forma. Šlo by totiž o úplně novou větu, ze které bychom naopak nemuseli poznat, že je upravenou verzí věty původní. V případě blábolu obsahujícím znaky k ničemu nereferující je situace podobná – musel by být podroben výše popsaným úpravám, na jejichž konci by se potýkal se stejnými problémy jako gramaticky špatně utvořená věta.

Věty etiky pak buď můžeme nějak opravovat a vystavovat je stejným problémům jako nesmysly předchozí, anebo je můžeme nechat tak, jak před námi stojí, a pokoušet se jim porozumět v jejich čisté, avšak nesmyslné podobě. Mohly by v nás budit zdání, že mluví o něčem, co sice říci nelze, ale mluvily by o tom, kdyby se o tom mluvit dalo. Jinými slovy, že na rozdíl od blábolů v tomto případě víme, jaký by byl jejich význam, jaký by byl jejich smysl, kdyby se o nyní těmito větami nedotknutém předmětu jejich vypovídání vypovídat dalo. Kdyby ovšem tento předmět vypovídání měly. Ony ale nic a o ničem nevypovídají, nic se jimi neříká a jsou pro nás jen a pouze nesmysly. Můžeme si za nimi představovat leccos, ale věty etiky jako takové nejsou nositelem významu, nemají smysl a jsou nesmyslné. V celém textu *Tractatu* nenajdeme jednu jedinou větu, která by nás opravňovala si myslet, že je to jinak – že před sebou máme vedle nesmyslů normálních nesmysly nějakým způsobem osvětlující.

2.4 Možnost etického vyjádření

Je tedy vůbec možné etické vyjádření? Jsme ho schopni, nebo je jen zdáním čekajícím na odhalení jako nesmyslné? Jednou naší možností je vyjádřit se mlčením, zcela v souladu s větou:

O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet. ¹¹⁸

Je to opravdu vše, co můžeme pro naše vyjádření udělat? Vidíme, že i Wittgenstein se vyjádřil jinak – užitím jazyka, a to jazyka prosloveného. Svému dílu, jehož smysl má být etický, dovolil být uspořádáno do vět a odstavců, které pak byly poslány do oběhu. Byl jeho pokus vyjádřit se úspěšný, nebo je opravdu jedinou možností o etice mlčet a pouze konat? Když si přečteme něco ze závěrečných pasáží *Tractatu*, dozvídáme se, že si byl této obtíže velmi dobře vědom. A dokonce nám s tímto přiznáním dává i určitý návod k tomu, jak se s ním vypořádat:

„Moje věty objasňují tím, že je ten, kdo mi rozumí, rozpozná nakonec jako nesmyslné, vystoupí-li – po nich – nad ně. (Musí takřikajíc odhodit žebřík poté, co po něm vystoupil nahoru.)

Musí tyto věty překonat, pak vidí svět správně. ¹¹⁹

Právě z této formulace může plynout přesvědčení některých interpretů, že existují ony osvětlující či objasňující nesmysly.¹²⁰ Těmito nesmysly by pak byly věty *Tractatu*, o nichž zde Wittgenstein mluví, mezi nimi i věty etiky. Měli bychom však dávat pozor na to, jak přesně je tato Wittgensteinova nesmyslná věta postavena: jeho věty objasňují tím, že jsou rozpoznány jako nesmyslné. Pokud jsou rozpoznány jako nesmyslné, tak nám ale nemohou nic říkat. Znamená to tedy, že objasňují jen tím, co ukazují, resp. co se v nich ukazuje? Když je věta rozpoznána jako nesmyslná, tak jí už z její podstaty rozumět nemůžeme. A kdybychom se tvářili, jako že nám

¹¹⁸ TLP 7.

¹¹⁹ TLP 6.54.

¹²⁰ Kupř. ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, London: Hutchinson & CO, 1967, str. 162, která drží, že jsou dva druhy nesmyslů – takové, za kterými nic nestojí, a vedle nich takové, které by byly pravdié, kdyby to, co se pokouší říct, mohlo být řečeno a ony tak byly smysluplné. Proti tomu se staví celý novowittgensteinovský interpretační proud.

Řešení však jednotná nejsou, od prostých odmítnutí po návrhy originálnější, jako např. DIAMOND, Cora. *Ethics, Imagination and the Method of Wittgenstein's Tractatus*, str. 159: Ta sice zdůrazňuje, že nesmysly jsou všechny stejného druhu, jelikož žádný z nich nemůže říci nic pravdivého. Vzápětí však rozlišuje ty, za nimiž je nějaká pravda a ty, za nimiž nic takového není. Dále přisuzuje velkou roli představivosti, jelikož právě na rozdíl mezi její rolí při našem rozpoznání nesmyslu by se měl rozdíl mezi různými nesmysly ukázat.

nesmyslná věta něco ukazuje nebo dokonce říká, tak bychom se sami usvědčili z toho, že jí vůbec nerozumíme. To, že jí nerozumíme a nechápeme, však není hlavním problémem – nikdy ji nemůžeme pochopit a nikdy ji nemůžeme porozumět – je přeci nesmyslná. Hlavní problém pro nás představuje naše *snaha* ji pochopit. Právě z této snahy pak může vznikat řada omylů v soudech a zdání, že jsme nesmyslnou větu pochopili. To může vést až k tomu, že sami začneme naivně tvořit další nesmysly, jako např.:

Porozuměli jsme Wittgensteinovým nesmyslným větám, protože víme, že jsou nesmyslné, a tak jsme odhalili jejich objasňující podstatu...

Ne. Nesmyslným větám porozumět nelze, a i když si o nich tento fakt uvědomíme, v žádném případě to neznamená, že jim jakkoliv rozumíme.

Nyní, po vyrovnání se s možností, že bychom mohli porozumět nesmyslným větám, si připomeňme zásadní část Wittgensteinovy věty:

„Moje věty objasňují tím, že je ten, kdo mi rozumí, rozpozná nakonec jako nesmyslné,...“¹²¹

Kdo porozumí *jemu*, ne kdo porozumí *jim*. Když čteme věty *Tractatu*, nemáme rozumět jim. Máme rozumět jejich tvůrci, Wittgensteinovi. A když mu opravdu porozumíme, rozpoznáme jeho věty jako nesmyslné. Překročíme je a jako nesmyslné odhodíme ke všemu ostatnímu jazykovému odpadu. Ani to, že se v nich něco ukazuje, je od koše nezachrání. Vedle toho, že tento fakt v žádném případě není důkazem, že to, co by se v nich zdálo ukazovat, existuje, nám totiž ani nedává důvod věřit, že se k tomu jakkoli vztahují. V *Tractatu* nenajdeme ani jednu jedinou větu, ze které bychom mohli usoudit, že nás tyto věty vedou k etičnu, že se v nich ukazuje nebo že se díky nim o etičnu něco dozvídáme. Ukazuje se v nich spíše autor sám – jeho postoj, přístup, jeho záměr. Ukazuje se v nich pouze jeho vyjádření, ačkoliv všechny řádky, jež pro toto vyjádření napsal, jsou nesmyslné.

Věty etiky a vlastně všechny věty *Tractatu* můžeme po pochopení jejich autora odhodit jako nepotřebný kus blábolu, protože jakmile jednou k tomuto pochopení dojde, už je nepotřebujeme a to, že je už nepotřebujeme, v tomto pochopení víme. Čtenář *Tractatu* musí

„... takříkajíc odhodit žebřík poté, co po něm vystoupil nahoru.

Musí tyto věty překonat, pak vidí svět správně.“¹²²

¹²¹ TLP 6.54.

¹²² TLP 6.54.

Když tyto věty překonáme, překonáme tím omezenost jazyka a dostaneme se do oblasti, kde už jazyka není třeba. Kde už jazyk ani být nemůže, protože není oblastí toho, co by mohlo být jazykem pořádáno. Dostaneme se za hranice našeho myšlení, našeho jazyka, našeho světa. Umožní nám to pocítit onen mrazivý nečasový moment, v němž se zdáme být schopni uvidět svět jako ohraničený celek, z pohledu jakoby vycházejícího zvenčí, schopného obejmout jeho hranice a nevnímat mlčení jako pouhou privaci jazyka.¹²³

K porozumění *Tractatu* tedy dojít nemůže, jelikož nemůže dojít k porozumění jeho větám. Pokud jsme měli pocit, že jim v průběhu čtení rozumíme, po tomto momentu se tento pocit odhalí jako lživý a porozumění falešné. Po pochopení jejich autora a s ním i jeho vyjádření o nich ale zjistíme alespoň něco – jsou nesmyslné a pochopit je nemůžeme. Jak však píše Russellovi,

„... nemyslete si, že vše, co nepochopíte, je hloupost,“¹²⁴ [překlad autora]

neznamená to, že by to nutně musela být hloupost. To, že něco nechápeme, zvlášť když to pochopit ani nelze, pro nás také může být uspokojivým řešením.

Můžeme však pochopit autora těchto vět, můžeme pochopit jeho vyjádření. To, ač zahalené nánosem nesmyslů, se stále ukazuje a nedovolí nám ho nevidět. Nejde mu totiž o jeden konkrétní předmět, jako jde smysluplným větám, ale jde mu o svět jako celek a o vztah k tomuto světu.

„*Mění-li dobrá nebo špatná vůle svět, pak může měnit jen hranice světa, nikoli fakty; nikoli to, co lze vyjádřit jazykem.*

Krátce řečeno, svět se tím musí stát úplně jiným. Musí se zmenšit či zvětšit jako celek.

Svět šťastného je jiný než svět nešťastného.“¹²⁵

Nemůžeme měnit jeho fakta, jinými slovy, nemůžeme měnit to, jak je. Ale můžeme změnit to, že je. Můžeme změnit náš postoj k němu, rozšířit nebo zúžit zorné pole našeho přístupu. Svět neměníme v tomto světě, ale měníme ho zvenčí – neměníme nic z toho, co lze vyslovit, ale měníme náš svět samotný. Tento přístup ke světu pak nemůžeme vyjádřit slovy, jelikož není o čem mluvit. Je pouze co vyjádřit. Toto vyjádření se zdá mnohem hodnotnější než všechny věty našeho světa. Ty všechny mají hodnotu stejnou, zatímco mimo oblast vyslovitelného leží hodnota sama.¹²⁶ Tato hodnota

¹²³ Viz. TLP 6.45.

¹²⁴ R.36, v *Letters to Russell, Keynes and Moore*.

¹²⁵ TLP 6.43.

¹²⁶ TLP 6.41.

nemůže být v našem světě, jelikož určuje hodnoty věcí nitrosvětských a tyto hodnoty umožňuje. To, co je opravdu hodnotné, tedy nemůže být vyjádřeno slovy, ale pouze mlčením. Neznamená to, že zde nejsou ještě jiné možnosti etického vyjádření – můžeme tak učinit např. skrze naše jednání, ne jednotlivé činy, ale celkový životní postoj. Nebo spíše, ne *můžeme*, ale *musíme* a také že tak činíme. Etické vyjádření je totiž ve své nevyslovitelnosti jediné nutné. K věcem našeho světa a jejich stavům se vyjadřovat nemusíme, nemusíme mluvit ani o struktuře světa, ale pokud žijeme, musíme žít – a už tímto dochází k našemu etickému sebevyjádření. V našem celkovém postoji ke světu, ve výběru našeho světa, se ukazuje etično, ukazuje se naše osobní etické vyjádření. Toto vyjádření je nutné a je nutné jako jediné.

Wittgensteinovo mlčení ale není mlčením zcela čistým. Z jakého důvodu nám tedy předkládá celý soubor nesmyslných vět? Pokud se opravdu chtěl vyjádřit a promluvit k okruhu většímu než jen blízkých přátel a rodiny, neměl na výběr z mnoha možností. Musel zvolit tu, kde byla alespoň nějaká šance na jeho pochopení. Když nám na konci *Tractatu* říká, že rozpoznáme jeho věty jako nesmyslné, předpokládá, že jsme je za nesmyslné doposud nepovažovali. Tudiž jsme s nimi po nějakou dobu zacházeli, jako by byly smysluplné, a dostali se tak do pozice, kdy jsme je zkoušeli pochopit, odhalit jejich smysl. Odtud jsme pak byli o něco blíže pochopení jejich autora.

Pochopit autora pro nás znamená pokusit se co nejlépe porozumět jeho záměru, který při psaní *Tractatu* měl. Z tohoto důvodu pro nás bylo natolik zásadní naše počáteční zkoumání, v němž jsme se věnovali jak jeho dalším vyjádřením poskytujícím nám další a další indicie, tak i vyjádřením dalších, kteří byli s Wittgensteinem v kontaktu a mohli nám s naším úkolem pomoci. V průběhu naší práce jsme tak našli vyjádření různá a nyní je můžeme rozřadit do čtyř základních stupňů:

- (i) mlčení
- (ii) text *Tractatu* vyjma jeho závěru,
- (iii) závěr *Tractatu* a jeho předmluva,
- (iv) další psaná vyjádření.

Mohlo by se nám zdát, že nejvíce se dozvídáme z různých vyjádření typu (iv), jako jsou např. jeho dopisy, v nichž se vyjadřuje zcela otevřeně o svých záměrech a smyslu *Tractatu* – vyjadřuje se o něm jako o etickém. Podobná vyjádření nalezneme i v předmluvě a závěru *Tractatu* (iii). K nim nás ostatně ve svých dopisech odkazuje s tím, že by nám mohly v jeho pochopení pomoci. Ta však již nejsou natolik přímá a cítíme v nich určitou zastřenost. V předmluvě se dozvídáme, ať se obrátíme k větám *Tractatu* a nabýváme dojmu, že z oblasti vyslovitelného se ukáže nevyslovitelné, tedy to, co by mělo být dle dalších vyjádření (iv) smyslem *Tractatu*. Avšak poté se v závěru dozvídáme, že

máme věty *Tractatu* odhodit jako nesmyslné. Ony tedy zřejmě nebudou oněmi smysluplnými větami, tím, co lze říct, skrze co se má vymezit to, co říci nelze. Těmito větami jsou jen plně smysluplné věty našeho jazyka, užité v běžném smyslu, tím pádem pochopitelné a ideálně i pochopené.

Dalším stupněm je čisté mlčení. Ne mlčení ve smyslu privace jazyka, ale mlčení ve smyslu pozitivním, nijak se nevymezující vůči jazyku. Tímto mlčením může být tiché konání, může jím být tiché nekonání, ale může jím být i běžná smysluplná promluva, a to stejně tak jako promluva nesmyslná. Při tomto všem se totiž může ukazovat etično, může se ukazovat celkový postoj ke světu.

Analogicky ke čtyřem stupňům etického vyjádření můžeme vnímat i kvalitu těchto vyjádření. Na první pohled by se mohlo zdát, že čím jasněji je smysl *Tractatu* vysloven, tím lépe mu porozumíme. Pokud totiž v jeho textu nacházíme jen určité náznaky a zdá se nám, že se o tom opravdu zásadním spíše mlčí, vypadá to, že v něm není mnoho. V závěru a ještě výrazněji v předmluvě bychom se pak měli dozvědět další informace vedoucí k jeho lepšímu pochopení, příměji sdělené jasnějším vyslovením, a v dalších vyjádřeních v čele s dopisem Fickerovi zdánlivě nacházíme to, o čem *Tractatus* je, vyslovené nejjasněji. Ale už to, že jsou tato na první pohled jasnější vyjádření posunuta za hranice *Tractatu*, znamená, že mnohem čistěji se smysl *Tractatu* vysloví, když se vůbec nevysloví. Jakýkoli pokus o jeho vyslovení je předem odsouzen k nezdaru, a pokud by bylo možné tento neúspěch stupňovat, pak by bylo nejvíce nesmyslné, nejasné a zavádějící to vyjádření, které se na první pohled jeví nejjasněji. Se zdánlivou jasností vyslovení totiž přichází nejasnost v pochopení nevyslovitelného, které se v žádném případě vyslovit nedá. Za tyto pokusy se to opravdu hodnotné schovává a je zakryto tím více, čím víc máme pocit, že chápeme věty, které by o tom měly pojednávat.

Smysl *Tractatu* pochopit nelze, jelikož jsou jeho věty nesmyslné. Přesto jsme stále nabádáni, ať se o to pokoušíme a onen etický smysl odhalíme a pochopíme. Tyto pobídky jsou ale již ze své podstaty ještě příměji nesmyslné než věty *Tractatu*. Stejně jako ty je tedy musíme číst - musíme v nich číst to, co v nich napsáno není. To, co v nich vůbec není. Vyžaduje se od nás určitá spolupráce: Vyžaduje se od nás to, abychom se přestali pokoušet pochopit smysl Wittgensteinových psaných vyjádření (ii, iii, iv) a pochopili jeho samého - jeho etický záměr, jeho postoj ke světu a k životu.

Závěr

Při studiu Wittgensteinova *Tractatu* jsme se za vydatné pomoci sekundární literatury pokoušeli zjistit, co je bráno jako to opravdu důležité a hodnotné, proč je to tak bráno a proč je tak bráno právě toto a ne něco jiného. Po zjištění toho, že tím doopravdy důležitým a hodnotným je etika, jsme se nutně museli věnovat zkoumání užšímu: zkoumání toho, proč je to právě etika a jakým způsobem ji můžeme vyjádřit.

Různá Wittgensteinova vyjádření nás vedla k tomu, že je pro něj etika něčím transcendentálním, nevysloveným a nevyslovitelným. Oblast etična ležící za hranicemi našeho jazyka pak nemůže být jazykem vyjádřena a svými pokusy o její vyslovení se jí nedotýkáme, ani k ní nesměřujeme. Ty věty, které běžně označujeme jako věty etiky, nám totiž nic říci nemohou, nemůže se jimi vyjádřit to, co bychom vyjádřit chtěli – etično. Na rozdíl od smysluprázdných vět logiky jsou tyto věty nesmyslné a my nemáme žádný platný důvod k tomu si myslet, že se formálně jakkoli liší od čirých nesmyslů. Žádné opravdové věty etiky neexistují a ty, co si na ně jen hrají, pak způsobují četná nedorozumění.

To nás stále znovu a znovu utvrzuje v tom, že je třeba hledat jiný způsob etického vyjádření. Nemůžeme se totiž spokojit s tím, že etické vyjádření není možné – etické vyjádření je naopak jako jediné nutné. Už tím, že žijeme, že konáme a že prostě jsme, se nutně eticky vyjadřujeme. Nečiníme tak jednotlivými akty, ale celkovým životním postojem, voleným přístupem ke světu. Jelikož je charakter etiky praktický, nemůžeme o ní pojednávat tak, jak to děláme v případě stavů věcí našeho světa. O transcendentální oblasti etična takto mluvit nemůžeme, můžeme jen a pouze eticky jednat a tak dojít k etickému vyjádření. To spočívá v zaujetí určitého životního postoje založeného na odpovídajícím jednání.

Právě proto bylo při našem studiu třeba být poslušni Wittgensteinových náznaků a překročit jeho věty, odhodit je jako žebřík proto, abychom se mohli pevně chytit sdělení samotného. *Tractatus* ani jeho věty se nám pochopit nepodařilo a to můžeme označit za obrovský úspěch. Podařilo se nám totiž odolat vábení snadné cesty pochopení a analytického výkladu, na jehož pozadí by však stále bylo hryzavé vědomí zdánlivosti tohoto pochopení. S klidným svědomím teď můžeme přiznat nepochopení nesmyslných vět, které ostatně již ze své podstaty k pochopení nejsou. Svou pozornost jsme obrátili k pochopení jejich autora, jehož záměr jsme se pokusili očistit od různých jazykových nánosů hutně ho zahalujících. Přestože jsme k jeho plnému pochopení zřejmě nedospěli, ukázala se nám nesmyslnost některých jeho vyjádření takovým způsobem, že nyní můžeme námi nastoupenou cestu shledat správnou.

Seznam použité literatury

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Lecture on ethics*. in The Philosophical Review 74, číslo 1, 1965.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Notebooks 1914 – 1916*, Oxford: Basil Blackwell, 1961.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Philosophical Investigations*, West Sussex: Wiley-Blackwell, 2009.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*, London: Routledge and Kegan Paul, 1961.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*, Praha: Oikoymenh, 1993.

Letters from Ludwig Wittgenstein, with a Memoir, Oxford: P. Engelmann, Blackwell, 1967.

Letters to Russell, Keynes and Moore, ed. G. H. von Wright, Oxford: Basil Blackwell, 1974.

Wittgenstein: Sources and Perspectives. Ed. C. G. Luckhardt, Bristol: Thoemmes Press, 1996.

ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, London: Hutchinson & CO, 1967.

BERNHARD, Thomas. *Wittgenstein's Nephew*, London: Vintage Classics, 2009.

CARNAP, Rudolf. *The Logical Syntax of Language*, London: Routledge, 1937.

DIAMOND, Cora. *Ethics, Imagination and the Method of Wittgenstein's Tractatus*, v *The New Wittgenstein*, ed. A. Crary and R. Read, London: Routledge, 2000.

DUFFY, Bruce. *The world as I Found It*, New York: NYRB Classics, 2010.

FLOYD, Juliet. *Wittgenstein and the Inexpressible*, v *Wittgenstein and the Moral Life: Essays in Honor of Cora Diamond*, eds. C. Diamond and A. Crary, Cambridge: MIT Press, 2007.

FORMOSA, Paul. *Saying the Unsayable: Wittgenstein's Early Ethical Thought*, v *Sorites*, 19, 2007.

FRIEDLANDER, Eli. *Signs of Sense*, London: Harvard University Press, 2001.

GLOCK, H. J. *A Wittgenstein Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishers, 1996.

GOLDFARB, Warren. *Metaphysics and Nonsense: On Cora Diamond's The Realistic Spirit*, v *Journal of Philosophical Research* 2, 1997.

GOLDFARB, Warren. *Showing*, nepublikovaný manuskript – internetový zdroj, 2005.

HACKER, P. M. S. *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein*, South Bend: St. Augustines Press, 1997.

HARRY, J.S. *Not Finding Wittgenstein: Peter Henry Lepus Poems*, Northumberland: Bloodaxe Books Ltd, 2012.

KRIPKE, Saul. *Naming and Necessity*, Cambridge: Harvard University Press, 1980.

MARKSON, David. *Wittgenstein's Mistress*, London: Dalkey Archive Pr., 2006.

MONK, Ray. *The Duty of Genius*, London: Vintage, 1991.

MOORE, G. E. *Ludwig Wittgenstein: Philosophy, Experiment and Proof* v *British Philosophy in Mid-Century: A Cambridge Symposium*, eds. C. A. Mace, London: Allen and Unwin, 1957.

MOORE, G. E. *Principia Ethica*, Cambridge: Cambridge University Press, 1922.

MORRIS, Michael. *Wittgenstein and the Tractatus*, Abingdon: Routledge., 2008.

PORTER, Peter. *Wittgenstein's Dream*, v *Collected Poems* Vol 2, 1984-1999, Oxford University Press, 1999.

RAMSEY, F. P. *The Foundations of Mathematics and Other Logical Essays*, ed. R. B. Braithwaite, Kegan Paul, London: Trench, Tubner and Co., 1931.

RUSSELL, Bertrand. *Introduction*. Str. xxii, v WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*, London: Routledge and Kegan Paul, 1961.

RUSSELL, Bertrand. *Mysticism and Logic and other essays*, New York: Longmans, Green, 1925.

SHAINDLIN, Peter. *Citizen Steele*, London: Edge Images Ltd, 2011.

SULLIVAN, P. M. *On Trying to Be Resolute: A Respond to Kremer on the Tractatus*, v *European Journal of Philosophy* 10, 2002.

WRIGHT, G. H. *The Origin of Wittgenstein's Tractatus*, v *Sources and Perspectives*, ed. C. G. Luckhardt, Bristol: Thoemmes Press, 1996.